

France Martin Dolinar

Sodni proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu od 21. do 30. avgusta 1946

(1. del)

UVOD

0.1 Vojaško sodišče v Ljubljani obsodi škofa Rožmana

Dne 30. avgusta 1946 je vojaško sodišče IV. Jugoslovanske armade v Ljubljani obsodilo ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana v odsotnosti¹ »na odvzem prostosti s prisilnim delom za dobo 18 (osemnajst) let, izgubo političnih in državljskih pravic za dobo 10 (deset) let po prestani kazni ter zaplembo celotne imovine.«² Proti navedeni obsodbi so se obtoženci po svojih branilih pritožili na Vrhovno sodišče Jugoslovanske armade v Beogradu. Ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana je po službeni dolžnosti branil advokat dr. Alojzij Vrtačnik iz Ljubljane. Pritožba je datirana 30. avgusta 1946.³ Vrhovno sodišče Jugoslovanske armade v Beogradu je obsodbo prvostopenjskega sodišča v Ljubljani »v celoti potrdilo«, vendar za škofa Rožmana z naslednjim dopolnilom: Obtoženi škof Rožman se obsodi tudi na izgubo državljanstva, izguba političnih in državljskih pravic pa se mu zniža na pet let.⁴ Pri tem vrhovno sodišče ni pojasnilo vprašanja, kakšne državljske pravice naj bi škofu Rožmanu po odvzemu državljanstva še ostale.

Proces proti škofu Rožmanu je bil vključen v sodni »Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem: Leonu Rupniku, Erwinu Rösenerju, Gregoriju Rožmanu, Mihi Kreku, Milku Vizjaku in Lovru Hacinu.« Vojaško tožilstvo »IV. Armije« je Vojaškemu sodišču »IV. Armije« v Ljubljani vložilo obtožnico št. VT, 825/46 dne 10. avgusta 1946 na podlagi čl. 13. odst. 1 Zakona o kaznivih dejanjih proti ljudstvu in državi⁵ ter v smislu čl. 7 in čl. 30 Zakona o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski armadi.⁶ Stodve strani dolgo obtožnico je v tipkopisu podpisal kapetan Marjan Vivoda kot zastopnik Vojnega tožilca IV. armade. Dokumentacijo o sodnem procesu hrani danes Arhiv Ministrstva za notranje zadeve v Ljubljani. Večji del sodnega spisa je takoj po procesu objavil Ivan Bratko,⁷ uporabljal pa ga je tudi Dušan Željeznov v svoji knjigi *Rupnikov proces*.⁸

Obtožnica govori o obtoženih »kot o notoričnih zločincih«, katerih kaznivih dejanj ni potrebno več dokazovati. Sodišče naj bi imelo pravzaprav »lahko nalogo.« Obramba bi morala le

¹ Škof Rožman se je namreč 5. maja 1945 umaknil na Koroško. Prim. Jakob KOLARIČ, Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časov, III. del, Celovec 1977, 117. (Citirano: KOLARIČ III.)

² Javno tožilstvo, I. Sod. 117/46–10, A 338814. Danes hrani celotno dokumentacijo o procesu proti škofu Rožmanu Arhiv Ministrstva za notranje zadeve (AMNZ), Proces Rožman, 80/6.

³ Javno tožilstvo, I. Sod 117/46, 368–369.

⁴ Proces 1946, 201.

⁵ Zakon je bil razglašen z ukazom Prezidija Ljudske skupščine FLRJ dne 16. julija 1946 in objavljen v Uradnem listu FLRJ, št. 58/46.

⁶ Zakon je bil objavljen v Uradnem listu DFJ, št. 65/45.

⁷ Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu, Ljubljana 1946. Uvod v knjigo je napisal Ivan BRATKO, 3–13.

⁸ Dušan ŽELJEZNOV, Rupnikov proces, Ljubljana 1980.

pritrrditi »evidentnim dokazom« vojaškega tožilstva in sodišču ne bo preostalo drugega, kot da izreče za storjena kazniva dejanja najstrožjo kazen.⁹

Sojenje je spremljala močna medijska propaganda, ki je spretno vzpodbujala ljudsko domišljijo in načrtno usmerjala »ljudski bes proti vojnim zločincem.« To propagando je pobudil in načrtno vzpodbujal CK KPS.¹⁰ Tako je mogel škof Rožman v Celovcu dokaj natančno slediti poteku procesa po oddajah ljubljanskega radia in iz časopisa *Slovenski poročevalec*. Po obsodbi (posamezne točke obsodbe si je škof skrbno pisal že na podlagi radijskih in časopisnih poročil, del gradiva pa je 17. septembra 1946 škofu Rožmanu poslal dr. Miha Krek iz Rima¹¹), je škof Rožman napisal daljši zagovor, v katerem je zavrnil vse točke obtožnice in ga poslal papežu Piju XII. v Rim. Koncept njegovega zagovora v nemškem jeziku, datiran 30. septembra 1946, se nam je ohranil v Rožmanovi zapuščini.¹² Rožmanov nekdanji kancler, dr. Jože Jagodic, je po Rožmanovi smrti tekst našel v škofovi zapuščini, ga prevedel v slovenščino in objavil v *Zborniku Svobodna Slovenija*.¹³ Že naslednje leto je Rožmanov zagovor izšel v samostojni publikaciji kot priloga revije *Naša luč*.¹⁴

Vojni dogodki in proces proti škofu Rožmanu so slovensko javnost globoko razdelili. Za precejšen del slovenske javnosti je Rožman nesporno eden največjih vojnih zločincev druge svetovne vojne na Slovenskem. »Strokovno« gradivo tej vrsti publicistike nudita poleg že omenjene brošure *Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem Rupniku, Rösenerju, Rožmanu, Kreku, Vizjaku in Hacinu*, Ljubljana 1946, predvsem Franček Saje s svojo knjigo o belogardizmu¹⁵ in Metod Mikuž. Svojo sodbo je Metod Mikuž strnil v svojem prispevku v *Slovenskem biografskem leksikonu*, v katerem povzema oceno obtožnice proti Rožmanu in zapiše, »da je škof Rožman vodil izdajalsko dejavnost in služil okupatorju pri prizadevanju njegovega načrtnega iztrebljanja in raznarodovanja slovenskega naroda in dušenja osvobodilne borbe.« In nekoliko dalje, da je »Rožmanova krivda ... v tem, da se je ob veliki revolucionarni prelomnici v zgodovini slovenskega naroda obrnil k reakciji in kontrarevoluciji in ne na stran velikanske večine Slovencev, kar bi bil za časa in pod pogoji okupacije in NOB kot Slovenec dolžan storiti.«¹⁶

Svojo obsodbo škofa Rožmana je Mikuž podrobneje razvil v prispevku *Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman in njegova okolica med NOB*, ki ga je objavil v zborniku *Ljubljana v ilegali*. V tem prispevku je v uvodu med drugim zapisal pomenljive besede: »Ko je vojaško sodišče IV. jugoslovanske armade konec avgusta 1946 v Ljubljani med drugimi obtoženimi obsodilo tudi ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana, ki je bil na begu, na hudo zaporno kazen 18 let zaradi dokazanega narodnega izdajstva, je bila s tem končana več let trajajoča pravda slovenskega naroda proti izdajalskemu ljubljanskemu škofu. Tako je bila enkrat za vselej 'zadeva škof Rožman' za slovenski narod končana.«¹⁷ Nепrestano oživljanje »zadeve škof Rožman« v sredstvih javnega

⁹ Javni tožilec je svoj govor zaključil z besedami: »Javna razprava bo končno po vsestranskem in izčrpnem zaslišanju obtožencev in obravnavanju dokaznega gradiva končala s sodbo, ki naj bo neusmiljena in nepopustljiva, kakor so bili neusmiljeni in nepopustljivi zločini obtožencev in njih sovraštvo do lastnega ljudstva.« Prim. Obtožnica, str. 102; Proces 1946, str. 85.

¹⁰ Prim. Zapisnik CK KPS z dne 2.6.1945, v: ARS, CK KPS, mapa I/1945–1.

¹¹ Dr. Krek navaja v svojem pismu, da pošilja škofu Rožmanu »izvode Ljudske pravice, ki opisujejo proces; prepis sodbe, kot jo je objavila Ljudska pravica; zapiske po radijskem prenosu procesa; izvleček očitkov iz procesa, ki se nanašajo na Vas.« Krek škofa prosi, naj mu čim prej pošlje svoje pripombe k procesu, da jih bodo lahko upoštevali v posebnem »obrambnem referatu«, ki ga bodo v zagovor Rožmana poslali zaveznikom. Prim. NŠAL, Rožmanov arhiv, mapa 5.

¹² Del Rožmanove zapuščine hrani od decembra 1994 Nadškofijski arhiv v Ljubljani. Navedeni dokument se nahaja v mapi št. 5. (Citirano: NŠAL, Zapuščina Rožman).

¹³ Zbornik Svobodna Slovenija za leto 1965, 57–72.

¹⁴ Škofa Rožmana odgovor. Priloga Naši Luči 6/1966, 17. str.

¹⁵ Franček SAJE, Belogardizem, Ljubljana, 1. izdaja 1951, 2. izdaja 1952 (642 str. + XXXII. prilog).

¹⁶ Slovenski biografski leksikon, 3. zvezek, Ljubljana 1960–71, 152.

¹⁷ Metod MIKUŽ, Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman in njegova okolica med NOB, v: Ljubljana v ilegali, IV. zvezek: Do zloma okupatorjev, Ljubljana 1970, 320 (celoten članek: 320–360).

obveščanja¹⁸ pa je to Mikuževo trditev ovrгло. »Zadeva škof Rožman« za slovenski narod očitno še ni končana. Res pa je, da se škofu Rožmanu v prid v domačem tisku oglašajo le redki in boječi glasovi.

Številno, pretežno emigrantsko literaturo o škofu Rožmanu, je zbral dr. Jakob Kolarič v svoji knjigi o škofu Rožmanu.¹⁹ Kolarič je pri tem zapadel v drugo skrajnost. V nasprotju z Rožmanovimi napadalci, ki sleherni škofovo dejanje ocenjujejo izključno negativno in pod vidikom »škofovega izdajstva«, ocenjuje Jakob Kolarič sleherni Rožmanovo dejanje izrazito pozitivno. Za vsako škofovo dejanje najde opravičilo: sleherni njegovo dejanje je naravnano k nekemu višjemu cilju za narodov blagor in za ohranitev največjih vrednot, ki jih povzame v geslo »narod, domovina, Bog.« Za Kolariča dileme ni. Škof Rožman je po njegovi oceni »prerok, vodnik, zaščitnik in trpin – velikan med najboljšimi sinovi slovenske matere.«²⁰ Kolarič se popolnoma strinja z oceno župnika pri sv. Vidu v Clevelandu, Alojza Blaznika, ki jo je izrekel na poslovilni slovesnosti od pokojnega škofa v Clevelandu 21. novembra 1959: »Ko bodo minula leta in se bodo strasti druge svetovne vojne ohladile, bodo tega škofa častili kot enega velikih mož v jugoslovanski zgodovini.«²¹ Prav zaradi svoje preveč prozorne apologije škofovega ravnanja med drugo svetovno vojno, ki meji že na hagiografijo, pa ostajajo tudi Kolaričeva izvajanja kljub izredno bogatemu »kritičnemu aparatu« neprepričljiva. Pristal je na istem nivoju kot njegovi nasprotniki.

0.2 Kratek Rožmanov življenjepis

Kdo je pravzaprav bil ljubljanski škof Gregorij Rožman? Med škofovo zapuščino se nahaja med drugim tudi kratek življenjepis, ki ga je očitno leta 1949 poslal clevelandskemu pomožnemu škofu in poznejšemu clevelandskemu kardinalu Johnu Krolu. Tekst je zanimiv zaradi poudarkov, ki jih je škof Rožman dal poleg osnovnih podatkov o svoji škofovski službi.²²

»1. Datum rojstva: 9. marec 1883. Kraj rojstva: Šmihel, krška škofija, Celovec, Avstrija.²³

2. Starši: Franc Rožman in Terezija Glinik.

3. Šole: osnovna šola v Šmihelu 1889–1896; gimnazija 1896–1904 in bogoslovje (filozofija in teologija) v Celovcu 1904–1907.

4. Za duhovnika ga je 21. julija 1907 v celovski stolnici posvetil škof Joseph Kahn.

5. Službe: kaplan v Borovljah 8. julij 1908. Podiplomski študij na Dunaju od 1. oktobra 1909 do 21. junija 1912. Doktorat iz teologije 29. junija 1912.²⁴ Prefekt v malem semenišču 1912–1914. Predavatelj kanonskega prava na celovškem bogoslovju 1913, profesor moralne teologije in kanonskega prava in istočasno špiritual v celovškem bogoslovju 1914–1919. Profesor kanonskega prava na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 25. novembra 1919.

6. Škof: 17. marca 1929 imenovan za koadjutorja ljubljanskega škofa s pravico nasledstva. Za škofa ga je 14. julija 1929 posvetil ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič. Spospevečevalca sta bila: mariborski škof Andrej Karlin in krški škof (otok Krk) Josip Srebrnič. 1. avgusta 1930 je Rožman postal ljubljanski škof.

¹⁸ Od članka »Ob poskusu rehabilitacije pobudnikov belogardizma. Gregorij Rožman in narodno izdajstvo. Neobjavljeni dokumenti iz domačih in tujih virov«, ki ga je za Sobotno prilogo Dela 24. aprila 1976, str. 20–21 napisal Dušan Biber, se v slovenskem dnevnem in revijalnem tisku vse do danes bolj ali manj načrtno vrstijo napadi na škofa Rožmana in na njegovo vlogo med drugo svetovno vojno.

¹⁹ Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časov, 1. del, Celovec 1967; 2. del, Celovec 1979; 3. del, Celovec 1977. V opombi 196 na str. 866–874 tretjega dela svoje knjige je Kolarič navedel časopisne članke, ki so poročali o smrti škofa Rožmana.

²⁰ Jakob Kolarič, Škof Rožman, III. del, Celovec 1977, 591.

²¹ Jakob Kolarič, Škof Rožman, III. del, Celovec 1977, 684.

²² Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), Rožmanov arhiv, mapa 6: Personal Data of Gregory Rozman S.T.D. Bishop of Ljubljana.

²³ Pravilno Dolinčice, župnija Šmihel pri Pliberku.

²⁴ Gojenec Avguštineja na Dunaju.

7. Curriculum Vitae: 1935 Evharistični kongres za Jugoslavijo v Ljubljani; 1935 Udeležil se je evharističnega kongresa v Clevelandu in obiskal slovenske izseljence in duhovnike v ZDA; 1938 predsednik stalnega odbora za kongrese Kristusa kralja; 1939 sedmi mednarodni kongres Kristusa kralja v Ljubljani; 1940 škofijska sinoda v Ljubljani. Izšel Zakonik ljubljanske škofije in Pastoralne inštrukcije ljubljanske škofije. Po nasvetu in navodilih stolnega kapitlja se je 5. maja 1945 zatekel v Avstrijo. 1945–1948 bival v Avstriji; v Švici od 7. marca do 1. julija 1948. 2. julija 1948 prišel v Združene države Amerike in se naselil v župniji sv. Lovrenca v Clevelandu, Ohio, kot gost tamkajšnjega župnika Janeza J. Omana. 1949 je obiskal duhovnike ljubljanske škofije, ki kot begunci žive v Argentini, Ekvadorju in Čilu.«

V tem kratkem življenjepisju pade v oči predvsem to, da Rožman nikjer ne omenja razlogov za svoj prihod v Ljubljano (nemški nacionalizem) in predvsem ne omenja svojega protikomunističnega boja, ki je vendar bilo glavno gibalno vsega njegovega škofovskega delovanja in ki je po letu 1941 tudi usodno zaznamovalo njegovo življenje. Življenjepisju je dodan kasnejši pripis, da je leta 1951 uredil slovensko semenišče in »apostolsko šolo« v Argentini.

Pač pa je Rožmanovo protikomunistično zadržanje posebej poudarjeno v kratkem življenjepisju, ki je bil 19. februarja 1946 predložen zavezniški upravi v Celovcu.²⁵ Dokument se v celoti glasi:

»1. Dr. Gregorij Rožman je rojen 3. marca 1883 v Šmihelu pri Pliberku (Koroška). Od leta 1913 do 1920 profesor prava na bogoslovju v Celovcu.

Po plebiscitu na Koroškem leta 1920 moral bežati v Ljubljano in je postal profesor cerkvenega prava na univerzi do leta 1929. V letu 1929 postal škof – koadjutor – in nasledil 1. avgusta 1930 ljubljanskega škofa dr. Antona Bonaventuro Jegliča. Bil je vedno zaveden Slovenec in Jugoslovan.²⁶

2. Bil je nasprotnik nemškega nacizma in italijanskega fašizma. Te zmote je tudi javno v pridigah pobijal.²⁷

3. Ob pričetku okupacije aprila 1941 so Nemci oropali vse škofijsko imetje na Štajerskem in iz tega dela škofije zaprli, mučili in končno izgnali slovensko duhovščino, ca. 150 po številu. Pod italijansko okupacijo v Ljubljani je kljub temu Gestapo imela svoj vpliv in so nemški krogi na Gorenjskem grozili, da bo Gestapo škofa dr. Rožmana zaprla in odstranila.²⁸

4. Ideološko borbo proti komunizmu je vodil škof dr. Gregorij Rožman po svoji dolžnosti kot katoliški škof in po navodilih sv. Stolice. O njegovem delovanju je bil sproti obveščen papež Pij XII., ki je njegovo delovanje odobril.²⁹

5. V letih okupacije 1941, 42, 43, je obveščal papeža in Vatikansko državno tajništvo o vseh grozodejstvih, ki so jih Nemci in Italijani vršili nad slovenskim narodom.

Na podlagi originalnih aktov, ki jih je dr. Rožman v letu 1942 dobil od pravoslavne patrijaršije v Beogradu, je izdelal obširno poročilo v latinščini, o grozodejstvih nad srbskim narodom in ga poslal Vatikanskemu državnemu tajniku, originalne akte pa v London.³⁰

6. Na prošnje vseh slovenskih demokratičnih in političnih strank je škof s svojo avtoriteto interveniral tako pri italijanskih kakor nemških oblastnikih za nedolžne žrtve, za intervencijo pa tudi neštetokrat naprosil papeža in Vatikansko državno tajništvo, vlagal proteste pri italijanski vladi proti

²⁵ NŠAL, Zapuščina Jagodic. Življenjepisju v slovenskem in angleškem jeziku sta priloženi še pisni izjavi dr. Franceta Blatnika in dr. Alojzija Odarja. Zlasti izjava prelata Odarja pojasnjuje zadržanje škofa Rožmana med drugo svetovno vojno.

²⁶ Pri vsaki točki so navedeni »dokazi.« Pri prvi točki so navedeni: »splošna notoriteta; msgr. dr. Jože Jagodic, Lienz; msgr. Matija Škrbec, dekan, Lienz.«

²⁷ Dokaz kot pri št. 1.

²⁸ Dokaz kot zgoraj.

²⁹ Dokaz: priče kot pod št. 1 in dr. Alojzij Odar, prelat in rektor teološke fakultete v Pragii, Italija ter dr. Franc Blatnik, Lienz. Po potrebi tudi drugi.

³⁰ Dokaz: dr. Franc Blatnik, salezijanec, Lienz; kardinal Maglione, Vatikan; msgr. Moscatelli Nikolo, Vatikan; dr. Alojzij Odar, prelat, Praglia; dr. Jože Jagodic, Lienz.

pobijanju talcev, požiganju vasi, odvažanju Slovencev v internacijo in zapore, proti poitalijančevanju slovenske mladine po organizacijah GILL in smrtnim obsodbam.³¹

7. Za časa okupacije je bil v stalnih stikih s slovenskimi člani jugoslovanske begunske vlade v Londonu. Do avgusta 1943 je tozadevno pošto prenašal v Rim na Vatikan dr. Franc Blatnik, ki je bil od italijanskih oblasti skozi tri mesece zaprt radi vohunstva v rimski ječi Regina Coeli.³²

8. Glede domobranstva je škof dr. Rožman stal na stališču, da ni to škofova zadeva in tudi ne zadeva duhovščine. Slovensko domobranstvo je bilo ustanovljeno od generala Rupnika kot oborožena policijska formacija v smislu mednarodnih določil in kot samoobramba proti komunističnemu nasilju. Tem formacijam je škof Rožman na prošnjo dodelil kaplane kot dušne pastirje, kurate, ki so smeli vršiti le dušno pastirstvo in se po njegovih navodilih kurati niso smeli vmešavati v vojaško – policijske zadeve.³³

V Lienzu, dne 19. februarja 1946.«

Pričujoča spomenica je očitno odgovor na obtožbe jugoslovanskih vojaških oblasti, ki so od zaveznikov zahtevale izročitev vojnih zločincev. Domobranci in ostale vojaške formacije je osma zavezniška armada izročila jugoslovanskim oblastem že konec maja 1945 (od 27. do 31. maja). Med civilnimi begunci pa je Jugoslavija zahtevala tudi izročitev ljubljanskega škofa Gregorija Rožmana.

0.3 Rožmanova osebnost

Da bi pravilno razumeli Rožmanov odnos do OF in do partizanstva na eni ter do italijanskega in nemškega okupatorja na drugi strani, bi bilo potrebno podrobneje analizirati okolje, v katerem je odraščal Gregorij Rožman, potrebno bi bilo analizirati njegov značaj, njegovo duhovno in teološko formacijo in predvsem njegov pastoralni program, ki si ga je zastavil, ko je leta 1930 za škofom Antonom Bonaventuro Jegličem prevzel vodstvo ljubljanske škofije. Zelo podobno sta ocenjevala probleme takratne slovenske družbe, istočasno pa sta si bili diametralno nasprotni osebnosti pri iskanju rešitev in oblikovanju pastoralnega programa v škofiji. Jeglič je bil »vladika« že v svojem nastopu, z jasnimi pastoralnim programom, ki je tam, kjer ni bilo zato primernih laikov, vključeval tudi aktivno politično dejavnost duhovščine v strankarskem življenju na Slovenskem. Obenem je bil Jeglič mož pisane besede, ki se je s svojimi spisi dotaknil praktično vseh ključnih verskih problemov tedanjega časa.³⁴

Škof Rožman je bil pastoralist drugačnega kova. Rožman je bil človek govornice besede. Njegovi poslušalci ga ocenjujejo kot briljantnega, sugestivnega govornika, ki je znal s svojo besedo pritegniti ljudi in omečiti njihova srca. Prenovo svoje škofije je – podobno kot škof Jeglič – gradil na mladini. Zato se je tako angažiral za prenavo in uveljavitev Katoliške akcije v Sloveniji in se z mariborskim škofom Ivanom Jožefom Tomažičem (1933–1949) tudi dogovoril za enotno organizacijo in koordinirano delovanje Katoliške akcije v obeh škofijah. Nadaljeval in še okreplil je evharistično čaščenje in marijansko pobožnost v škofiji.³⁵ Ton njegovi marijanski usmerjenosti so dajali predvsem fatimski dogodki.³⁶

³¹ Dokaz kot pod št. 5.

³² Dokaz kot pod št. 5.

³³ Dokaz: dr. Franc Blatnik, salezijanec, Lienz; msgr. Jože Jagodic; prelat dr. Alojzij Oadr, Praglia in drugi.

³⁴ Jože JAGODIČ, Nadškof Jeglič, majhen oris velikega življenja, Celovec 1952; Knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič. Spomenica ob dvajsetletnem škofovskem jubileju; Jegličev simpozij v Rimu (Simpoziji v Rimu, 8), Celje 1991.

³⁵ Veliki javni manifestaciji sta bili predvsem evharistični kongres 1935 in kongres Kristusa kralja 1939. Marijino čaščenje pa je škof Rožman pospeševal zlasti v vojnem času z uvedbo pobožnosti prvih petih sobot decembra 1942 in posvetitvijo Marijinemu brezmadežnemu Srcu, najprej po stanovih, nato pa še skupna posvetitev slovenskega naroda 30. maja 1943.

³⁶ Škof Rožman je tudi kasneje zelo pozorno spremljal posamezna Marijina »sporočila« in njihovo duhovno vsebino priporočal svojim duhovnikom. Prim. Rožmanovo zapuščino v: NŠAL.

Rožman ni podcenjeval pomembnosti vpliva Cerkve na politično področje, le da je imel do politike drugačen pristop kot njegov predhodnik. Ne duhovnik, ampak prepričan in globoko veren katoliški laik naj zastopa verske in moralne norme ter interese Cerkve v političnem in strankarskem življenju v domovini. Svoje desetletne pastoralne izkušnje je strnil v pastoralni program, ki ga je leta 1940 uzakonila škofijska sinoda v Ljubljani.³⁷ Odloki te sinode, ki jih je podrobneje razčlenil v *Pastoralnih inštrukcijah za ljubljansko škofijo*,³⁸ so začrtali jasne pastoralne smernice za naslednje desetletje – pod normalnimi pogoji seveda.

Tako, kot je Rožman znal biti prepričljiv v svojih nastopih in si znal pridobiti srca svojih poslušalcev, pa je bil tudi sam presenetljivo sprejemljiv za pobude svoje okolice. Osebnost se je očito težko odločal. Za vse svoje odločitve je potreboval potrditev, ali se je prav odločil. Zato se je tako rekoč po črki držal nauka papeževih okrožnic. Vsaka papeževa beseda mu je bila ukaz. Papeževe okrožnice je sprejemal skoraj tako, kot da so povedane »ex cathedra.« Ni preverjal njihove vsebine in ne iskal v njih morebitnih pomanjkljivosti zaradi njihove časovne pogojenosti ali drugačnih okoliščin, v katerih so te okrožnice nastale. Pri tem je bil v veliki meri odvisen tudi od prepričanja nekaterih močnih osebnosti v profesorskem zboru Teološke fakultete v Ljubljani³⁹ in v njegovem stolnem kapitlju.⁴⁰

Poleg evharistične in marijanske pobožnosti je bila stalnica Rožmanovega pastoralnega dela kot škofa predvsem »borba« proti brezbožnemu komunizmu. Poudarek je bil predvsem na brezbožnosti komunizma, o katerem je škof Rožman prejemal alarmantne vesti iz Španije in Sovjetske zveze. Ideološka borba proti komunizmu je postala neke vrste prednostna naloga celotnega Rožmanovega škofovskega delovanja in je dosegla svoj višek ravno v času druge svetovne vojne. Proti brezbožnemu komunizmu je nastopal v pridigi in s pisano besedo,⁴¹ navodili za pastoralne konference duhovnikov in formacijo mladine v posameznih skupinah Katoliške akcije. Idejni boj proti komunizmu se je stopnjeval zlasti po okupaciji Slovenije 6. aprila 1941.

Z izbruhom revolucije so se odnosi med Komunistično partijo in Cerkvijo v Sloveniji še bolj zaostrili in šli v smer, ki jo škof Rožman v svojem pastoralnem programu leta 1940 ni predvideval in nanjo ni bil pripravljen. Revolucijo na Slovenskem so izvali poboji uglednih osebnosti katoliškega tabora na Slovenskem. Smer, za katero se je med vojno odločil del slovenskih katoličanov, pa je bila na nek način posledica predvojne idejne delitve duhov v katoliškem taboru. Ta delitev duhov je dobila svojstven izraz v potencirani aktivnosti katoličanov navzven v obrambo vere in Cerkve. Vsaj del te aktivnosti pa ni bil zakoreninjen v temeljnih vrednotah krščanstva, tistih vrednotah, ki jih je izrazil Jezus z besedami: »Ljubi Gospoda svojega Boga, z vsem srcem in vso dušo in vso močjo in vsem mišljenjem in svojega bližnjega kakor samega sebe« (Lk 10,27). Zato morda niti ni presenetljivo, da je taka delitev duhov boleče razdelila tudi sam katoliški tabor, ki ni zmožel več nastopati enotno.

0.4 Vprašljivost sodnega postopka proti škofu Rožmanu

Ko analiziramo Rožmanov odgovor na obtožnico, seveda ne moremo spregledati dejstva, da je imelo vojaško tožilstvo v Ljubljani na voljo obsežno dokumentacijo, ki pa je deloma dvomljive vrednosti. V teku procesa pa je uporabilo le tisto gradivo, ki je bilo po mnenju tožilstva za škofa obremenilno. Dokumentov, ki so govorili škofu v prid, sodišče dosledno ni upoštevalo. V tem pogledu je zelo zgovoren že primer Ivanke Tomšič, matere narodnega heroja Toneta Tomšiča, ki ji sodišče na procesu ni dovolilo pričati v Rožmanovo korist. Zaradi teže, ki ga ima to pismo pri

³⁷ Zakonik ljubljanske škofije, Ljubljana 1940.

³⁸ Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo, Ljubljana 1940, 288 strani.

³⁹ Velik vpliv na Rožmana so nedvomno imeli profesorji dr. Alojzij Odar in oba brata Ušeničnika.

⁴⁰ Vodilna osebnost v kapitlju je bil prošt Ignacij Nadrah. Na Rožmana pa sta poleg drugih imela vpliv zlasti še stolni župnik Tomaž Klinar in dr. Janez Kraljič.

⁴¹ Njegovi protikomunistični govori so bili večinoma objavljeni v Ljubljanskem škofijskem listu. Je pa Rožman pobudil tudi prevod in izdajo tozadevnih papeških okrožnic v slovenščini.

ocenjevanju dela sodišča, in ker pisma Tomšičeve matere Rožmanovi kritiki tudi še danes ne upoštevajo, ga na tem mestu navajamo v celoti:

»Izjava. Podpisana Tomšič Ivanka, mati pokojnega narodnega heroja Toneta Tomšiča, podajam o g. knezoškofu ljubljanskem dr. Rožmanu Gregoriju sledečo izjavo:

Kot mati komunista, ki je za svojo idejo na podlagi sodbe predsedel v Sremski Mitrovici 4 leta robije, poleg tega pa bil še nešteto krat aretiran in bil v raznih sodniških preiskovalnih zaporih in ki je nazadnje tudi padel pod okupatorskimi streli, sem imela že od l. 1929 polnih 13 let priliko opazovati borbo komunistov in njih trpljenje in nešteto krat mi je bilo usojeno, kot morda malokateri ženi v Jugoslaviji, da sem jih pomagala reševati iz njih težkih položajev, saj sem ob vsaki gladovni stavki prejela brzojavke iz Sremske Mitrovice, naj pridem tja in pomagam intervenirati, ker je pomoč nujna. Pri teh opravilih sem imela mnogo priložnosti, spoznati ljudi, ki so nam šli radi na roko, kakor tudi take, ki bi nam lahko pomagali, pa so nas brutalno napadli. Pri dr. Rožmanu sem opazila, da ga je šteti med ljudi prve vrste, da ima, dasi kot duhovnik oznanja in razširja verske ideje, srce tudi do komunistov in da vidi tudi v njih ljudi, dasi so mu idejno nasprotni. Ko je l. 1932 izbruhnila v Sremski Mitrovici gladovna stavka, nas je policija obvestila, da grozi mojemu sinu + Antonu smrt od glada. Inozemski časopisi so že prinesli vest o njegovi smrti. Takoj sem odhitela v Sremsko Mitrovico, kjer sem našla sina skrajno izčrpanega. Vse prigovarjanje jetniškemu upravniku, naj vrne gladujočim njih pravice, je bilo zaman. Z grozo sem čakala z nekim mariborskim juristom, kaj bo. Ko sem drugi dan šla v zapor, je stavka še trajala, nek paznik pa mi je rekel, da so vsi zelo oslabei. Pred vrati so bili zbrani svojci iz vse Jugoslavije in težko čakali izida. Jetniški zdravnik mi je izrazil bojazen, da umre vseh 140 stavkujočih, če ne končajo s stavko. On je sicer zato nastavljen, da jim pomaga, pa nečejo začeti jesti, dokler ne dosežejo svojih pravic. Imel je res težek položaj. Nasvetoval mi je, da bi bilo najuspešnejše sredstvo intervencija vplivnih oseb iz domačih krajev, zato naj grem k škofu in drugim vidnejšim osebam, naj pomagajo z brzojavami v Beograd in slično. Ker so me tudi ostali svojci sojetnikov prosili, naj interveniram, smo (!) se takoj odpeljala v Ljubljano, kjer sem bila že drugo jutro sprejeta pri škofu dr. Rožmanu, ki mi je takoj prijazno obljubil, da bo poslal brzojav na kralja, ministrstvo in na zavodsko upravo, poleg tega mi je pa tudi nasvetoval, naj grem takoj k pesniku Otonu Župančiču, k županu, na razne zbornice in k raznim ustanovam in vplivnim osebam, da se takoj reši 140 ljudi iz objema smrti. Če se ne bi takrat škof zavzel za to zadevo, bi bili gotovo pomrli in bi tako mnogim organizatorjem osvobodil/nega/ boja, ki danes zavzemajo visoke položaje v ljudski oblasti, kot. npr. tov. Boris Zihlerl, dva Krajgerja, ing. Tepina, prerana smrt preprečila njihovo delovanje. Prav tako mi je l. 1935, ko je v Mitrovici spet izbruhnila stavka, potem ko so bile naše intervencije na ministrstvu zaman, omogočil dr. Rožman s svojim priporočilom sprejem pri dr. Mihi Kreku, ki je nato z intervencijo pri ministru za pravosodje dosegel ugoden zaključek stavke, s čemer je bilo rešenih ca 150 ljudi. Ko so tov. Vido Tomšič, sedaj člana (!) Narodne vlade Slovenije, l. 1941 okupatorji zaprli in mučili, mi je sporočila ven, naj obvestim tudi škofa, kako se jim godi v zaporih. Po mojem obvestilu je šel osebno k Grazioliju protestirat proti slabemu ravnanju. Ko so mojega sina + Toneta Italijani izročili Nemcem, je tudi posredoval, da so ga vrnili v Ljubljansko pokrajino. Zvedela sem tudi, da je pred sodbo poslal svojega namestnika na sodišče intervenirati. Po smrtni obsodbi mojega sina pa je poslal pismo v Vatikan, naj posredujejo za njegovo pomilostitev, kar pa žal ni uspelo. Tej izjavi prilagam tudi pismo, ki sem ga prejela od škofa po sinovi tragični smrti. Slišala sem tudi, da je osebno posvaril urednike časopisja, naj nikar tako ne blatijo partizanov, češ, da to ni katoliško, pa tudi tu ni nič dosegel.

Ponavljam, da sem skozi dolgo vrsto let imela priliko opazovati škofovo dobro srce za vse, ne glede na njih prepričanje. Pri njem sem vedno našla razumevanje. Zato čutim dolžnost, podati to izjavo, zlasti z ozirom na njegovo posredovanje v zadevi gladovne stavke v Srem/ski/ Mitrovici, kar bi lahko potrdili tudi mnogi Beograjčani, Zemunčani, kakor tudi dr. Bela Kuhn iz Osijekaja.

Smrt fašizmu – svoboda narodu!

Ivanka Tomšič, sv. Petra c. 38, trgovka.

V Ljubljani 22. Avg/usta/1946.«⁴²

Sodišče je izjavo Ivanke Tomšič zavrnilo z naslednjim sklepom:

»Predlog obtoženega Rožmana po zastopniku dr. Vrtačnik Alojziju na vabilo priče Tomšič Ivanke sodišče zavrača iz sledečih razlogov:

Ker je vse delovanje obtoženega Rožmana v popolnem nasprotju z nameravano in pismeno že podano izjavo priče in ker sodišče smatra, da je že sam predlog zaslišanja priče, ki bi se sklicevala na slavno ime padlega narodnega heroja Toneta Tomšiča, neumesten, zato, ker žali najgloblja čustva slovenskega naroda, zlasti ker so ga v smrt pognali prav isti ljudje, ki sedaj sede na zatožni klopi.

Predlog istega obtoženca o izpremembi teksta lojalnostne izjave Duceju je sicer umesten, vendar brezpredmeten, ker je sodišče na pismo, ki ga je prejelo od škofijskega ordinariata dne 24. t.m. že upoštevalo tekst z novimi obtežilnimi (!) okolnostmi na predlog tožilca.

Smrt fašizmu svobodo narodu!«

Sklep sodišča ni podpisan in ne datiran.⁴³

Sodišče torej ni bilo pripravljeno upoštevati kakršnekoli olajševalne okoliščine v procesu proti škofu Rožmanu. Komunistična partija je namreč škofa pred tem politično že obsodila in je potrebovala zaradi domače in tuje javnosti le še formalnopravni akt, ki bi njihovo obsodbo potrdil in ji tako dal videz legalnosti.

Škof Rožman pri pisanju svojega odgovora na obtožnico in sodbo ljubljanskega vojaškega sodišča ni imel pri sebi nobene dokumentacije. Bil je popolnoma odvisen od svojega spomina. Posameznih dogodkov in datumov ni mogel preverjati na podlagi dokumentov škofijskega ordinariata. Zato nas ne smejo motiti drobne nedoslednosti v datiranju ali nekatere pomanjkljivosti pri opisovanju posameznih dogodkov. Ohranjena dokumentacija, ki jo počasi odkrivamo v posameznih arhivih, pa v glavnih linijah za večino dogodkov potrjuje njegov opis, kot ga je podal v svojem zagovoru. Škoda le, da nam ni uspelo dobiti dovoljenja za vpogled v dokumentacijo, ki jo hrani Vatikanski tajni arhiv. S tem nam je ostal nedostopen ključni del dokumentacije, ki bi lahko pojasnila mnoga odprta vprašanja glede vloge in ravnanja škofa Rožmana med drugo svetovno vojno. Tako bo tudi ta rekonstrukcija nujno ostala nepopolna.

Veliko zavajanje javnosti je seveda že samo dejstvo, da so proces proti škofu Rožmanu uprizarili skupaj s predstavnikom okupatorske vojske, generalom Erwinom Rösenerjem, poveljnikoma slovenskih domobrancev, generalom Leonom Rupnikom in polkovnikom Milkom Vizjakom, upravnikom ljubljanske policije dr. Lovrom Hacinom in ministrom jugoslovanske vlade v begunstvu dr. Mihom Krekom. Že to skupno sojenje naj bi dokazovalo, da je škof Rožman v času druge svetovne vojne tesno sodeloval z okupatorjem, oziroma s »protiljudskimi elementi in vojnimi zločinci.« V svoji obtožnici vojaški tožilec to obtožbo neprestano ponavlja in škofa Rožmana ves čas imenoma dela soodgovornega za »zločine« soobtoženih, čeprav kasneje večine svojih trditev niti ne poskuša dokazati.

OBTOŽNICA PROTI ŠKOFU ROŽMANU IN NJEGOV »ZAGOVOR«

1. ROŽMANOVE POLITIČNE OPREDELITVE PRED OKUPACIJO IN »PRIPRAVE« NANJO

1.1 »Razdelitev vlog«

V prvi točki obtožnice je med drugim rečeno, da so »imeli protiljudski elementi iz vrhov SLS v pričakovanju neposrednega oboroženega napada Hitlerjeve Nemčije in fašistične Italije na Jugoslavijo ter okupacije in razkosanja naše zemlje ... med 27. marcem in 6. aprilom 1941 v Ljubljani sestanek, na katerem so sklenili, da si podelo vloge tako, da en del vidnejših predstavnikov SLS na čelu z obtoženim Rožmanom, Avsenekom in Natlačenom ostane doma in stopi v odkrito politično in vojaško sodelovanje z okupatorji ...«⁴⁴ Za to trditev obtožnica ne navaja nobenega

⁴³ AMNZ, Proces Rožman 80/6, A 339286. O vdanostni izjavi Duceju nekoliko kasneje.

konkretnega dokaza, v nadaljevanju obtožnice pa s tem sestankom, oziroma z Rožmanovim sodelovanjem na njem računa kot z dokazanim dejstvom.⁴⁵ Škof Rožman vedenje o takem sestanku in kakršnokoli sodelovanje na njem, v svojem odgovoru odločno zanika.⁴⁶ Tudi v tem primeru gre za zlonamerno in z ničemer dokazano podtikanje s strani vojaškega tožilca. Tridesetega marca 1941 so se v Ljubljani res sestali prvaki SLS in se dogovorili o trojni delitvi nalog v slučaju vojne. Rožman na tem sestanku ni sodeloval, nanj ni bil vabljen in tudi ni prejel s strani udeležencev nikakršnih političnih nalog. Škofovi interesi v času neposredno pred drugo svetovno vojno so bili popolnoma drugačne narave.

Kaj se je pravzaprav dogajalo v Ljubljani na škofovo iniciativo leta 1941 neposredno pred napadom okupatorja na Slovenijo?

1.2 Rožmanova idejna naravnost pred vojno

Program pastoralnega dela v škofiji, kot si ga je načrtal ljubljanski škof Gregorij Rožman, je uzakonila ljubljanska škofijska sinoda leta 1940. Temeljne smernice pastoralnega dela, ki jih je načrtala ljubljanska sinoda, so bile podane v *Zakoniku ljubljanske škofije*⁴⁷ in v *Pastoralnih inštrukcijah za ljubljansko škofijo*.⁴⁸ Oba dokumenta sta ključna za razumevanje osnovne duhovne, idejne in praktično-pastoralne naravnosti škofa Rožmana neposredno pred drugo svetovno vojno in na nek način tudi ključ za razumevanje njegovega ravnanja med vojno. V tem pogledu je pomembno predvsem VII. poglavje *Pastoralnih inštrukcij* z naslovom »Dušni pastir in Katoliška akcija, verska ter katoliška društva« (117–135). Preden škof spregovori Katoliški akciji, njeni vlogi in njenih nalogah v življenju Cerkve na Slovenskem, ter duhovnikovem odnosu do nje, škof Rožman kratko predstavi društva, pri katerih katoličanom ni dovoljeno sodelovati. V tej zvezi **spregovori tudi o komunizmu in boljševizmu** in zelo jasno razmeji med obsodbo ideologije in skrbjo za posameznika. Ker gre za uradne smernice sinode in škofa, ki je te smernice podpisal, jih na tem mestu navajamo v celoti. V šesti točki tega poglavja je zapisano:

»V našem času ustanavljajo boljševiki po državah, kjer še niso na oblasti, različna na videz nevtralna društva za vse mogoče namene. Prav tako se radi vtihotapljuje v že ustanovljena društva, da v njih opravljajo svoje razdiralno delo in potem po njih med širšimi množicami.

Katoličani se morajo skrbno varovati teh volkov v ovčji koži, ki so bolj nevarni kot pa odkriti nasprotniki. Dušni pastirji naj sami pomnijo in opozarjajo svoje vernike, da ni pripadnikom komunizma nobena stvar sveta. Vsako priložnost izrabijo za svojo propagando. Pod krinko strokovnosti, narodnosti, narodne skupnosti, boja za demokracijo in za pravice človeške osebnosti, humanega ravnanja v vojski, dela za mir, socialnega dela in celo del krščanske ljubezni skušajo komunisti vbrizgati strup razkrajjanja. Maske so različne, namen pa je eden.

Katoličani večkrat te komunistične taktike niso prepoznali; velikokrat so se dali pripadnikom komunizma izrabljati. Papež Pij XI. opominja zato škofo v okrožnici 'Divini Redemptoris': 'Dajte torej, častiti bratje, prizadevajte si kar najbolj, da se bodo verniki varovali teh zank. Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni reči ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanske kulture. Če bi se dali nekateri v zmoto zavesti in bi v svojem kraju komunizmu pomagali, da bi se utrdil, jih bo za to zmoto prve zadela kazen, in čim starejša in višja je v tistih deželah, ki bi na ta način vanje prodrli komunizem, krščanska kultura, tem huje bo v njih divjala jeza brezbožnikov.' In kardinali, člani sv. oficija, govore v dekretu, ki so z njim obsodili 8. julija 1936 časopis *Terre Nouvelle* (glasilo krščanskih revolucionarjev) takole: 'Ob tej priliki sami kardinali opominjajo vernike, da se varujejo kakršnih koli

⁴⁴ Proces 1946, 33.

⁴⁵ Proces 1946, 33.

⁴⁶ Rožmanov odgovor, str. 3/1.

⁴⁷ Zakonik ljubljanske škofije. Izdal in razglasil dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski na škofijski sinodi l. 1940, Ljubljana 1940, 235 str.

⁴⁸ Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo. Izdal dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski po sklepih škofijske sinode 1940, Ljubljana 1940, 288 str.

knjig, dnevnikov, revij in ostalih spisov, ki priporočajo – zlasti pod pretvezo sodelovanja pri karitativnem delu – sodelovanje katoličanov s pripadniki komunizma.⁴⁹

Komunistična in filokomunistična društva, kakor tudi nešteta strokovna, literarna, humanitarna in druga društva, ki jih vodijo ali v njih delujejo komunisti in njih agitatorji, so Cerkvi sovražna in katoličanom zelo nevarna, zato odvrčamo vernike na vso moč od njih. Predvsem pa pazimo, da bomo sami imeli prave nazore o teh društvih in da se ne bomo dali zapeljati, pa naj bi bila pretveza kakršna koli. Tudi v takih stvareh nam že sama potrebna previdnost, vrh tega pa še izrecna določba sv. stolice, prepoveduje sodelovati s komunisti, kjer bi s pripadniki kakega drugega nam nasprotnega svetovnega naziranja sodelovanje ne bilo prepovedano.

Od sodelovanja s komunisti pa moramo seveda dobro razlikovati dušnopastirsko skrb za vernike, ki so postali komunisti. Tudi njim moramo oznanjevati evangelij, tudi nje moramo ljubiti z nadnaravno ljubeznijo; vse moramo storiti, da jih rešimo. Toda ta skrb in ljubezen nas ne smeta zaslepiti, da bi se dali prevarati ali da bi pustili, da se komunisti vtihotapijo med naše vernike in zlasti katoliška ali celo cerkvena društva.⁴⁹

V začetku leta 1941 je škofu Rožmanu že postalo jasno, da Jugoslaviji in s tem tudi Sloveniji z vojno ne bo prizanešeno. Vendar jo je poskušal še **odvrniti z duhovnimi sredstvi**. V pastirskem pismu duhovnikom v začetku leta (1941) je škof Rožman razodel zaobljubo, da bodo Mariji kraljici zgradili cerkev, če jih bo obvarovala vojne.⁵⁰ Duhovno in versko življenje se je kljub neposredni nevarnosti vojne, odvijalo po začrtanih smernicah. Škof Rožman se je 26. februarja 1941 udeležil evharističnega kongresa v Zagrebu. Pred tem je napovedal ljudski misijon po ljubljanskih župnijah in prosil politične stranke v Ljubljani, da v času misijona v mesecu marcu ne bi prirejali političnih shodov in drugih manifestacij, ki bi motile duhovno zbranost vernikov.⁵¹

Neposredno bližino vojne so dali slutiti množični vpoklici vojnih obveznikov na orožne vaje, med katerimi je bilo tudi veliko duhovnikov. Vpoklicani duhovniki, rezervni vojni kurati, so prosili škofa za navodila, kako naj ravnajo v vojski in kakšne so njihove pristojnosti v slučaju vojne.⁵²

O nastalem problemu so očitno govorili tudi na Jugoslovanski škofovski konferenci. Tretjega aprila 1941 je predsednik škofovske konference, zagrebški nadškof dr. Alojzij Stepinac, podelil vsem vojaškim duhovnikom splošno pravico binacije (maševati dvakrat na dan) in izredno spovedno jurisdikcijo za ves čas služenja vojaškega roka.⁵³

1.3 Okupacija Slovenije

Vojaška okupacija je najbolj prizadela prav ljubljansko škofijo, ki sta si jo razdelili nemška in italijanska okupacijska oblast. Na ozemlje ljubljanske škofije, ki so ga 1941 zasedli Nemci (Gorenjska in Zasavje), škof Rožman ni imel dostopa. Nemška okupacijska oblast se ni bila pripravljena pogovarjati z ljubljanskim škofom glede pregnanih duhovnikov, glede nezasedenih župnij in glede posesti, ki so jo nemški okupatorji zasegli ljubljanski škofiji. Štajerski Gauleiter dr. Siegfried Überreiter je mariborskega škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča na škofovo izrecno željo sprejel 19. aprila 1941. Škof Tomažič je Gauleiterja prosil za zaprte in pregnane duhovnike. Prosil je, da bi vsaj tisti duhovniki, ki niso bili pregnani, smeli po župnijah mariborske škofije opravljati redno dušnopastirsko delo. Vendar je bil Gauleiter do škofa izredno nesramen in mu je celo grozil z aretacijo. Arogantno mu je zabrusil v obraz: »Moral boste izbirati med Hitlerjem in papežem.«⁵⁴

⁴⁹ Pastoralne inštrukcije za ljubljansko škofijo, Ljubljana 1940, 135–137.

⁵⁰ AMNZ, Rožmanov proces 80/6, A 3381–3423.

⁵¹ NŠAL, Ljudski misijoni.

⁵² NŠAL, Vojaške zadeve.

⁵³ NŠAL, Vojaške zadeve.

⁵⁴ Sestanek škofa Tomažiča z Gauleiterjem Überreiterjem je 31. maja 1950 popisal dr. Ivan Žagar, ki je škofa spremljal na ta pogovor. Prim. ŠAM F 113/5.

Škofu Tomažiču torej ni preostalo drugega, kot da se je umaknil v samoto svojega škofijskega dvorca.

Le dan za Tomažičevim obiskom pri Gauleiterju v Mariboru, je ljubljanski škof Rožman v podobni vlogi obiskal visokega komisarja Emilija Grazioliija v Ljubljani. Med obema obiskoma pa je bila vidna razlika. Rožmana so na nek način pestili še hujši problemi kot mariborskega škofa. Ljubljanska škofija je bila razdeljena. Na Gorenjskem in v Zasavju so Nemci izvajali enako politiko nasilja kot na Štajerskem, medtem ko so Italijani cerkvenoupravno strukturo pustili nedotaknjeno in se nad duhovniki niso znašali. Nastali položaj je škof Rožman opisal v posebni spomenici, ki jo je očitno poslal Svetemu sedežu v Vatikan. Ker so v spomenici navedeni temeljni problemi, ki jih je škof Rožman moral nemudoma reševati in zaradi njih tudi stopiti v kontakt z okupacijsko oblastjo v Ljubljani, jo na tem mestu navajamo v celoti:

»Pregled sedanjega stanja ljubljanske škofije

Ozemlje ljubljanske škofije je razdeljeno v dva dela. En del pripada ljubljanski provinci – kraljevini Italiji in obsega: mesto Ljubljano, del dekanije ljubljanske okolice (11 župnij in del Št. Vida), del dekanije Litija (Primskovo), večji del dekanije Trebnje (9 župnij), del dekanije Leskovec (4 župnije), ter dekanije: Vrhnika, Cerknica, Kočevje, Ribnica, Višnja gora, Žužemberk, Novo mesto in Črnomelj. **Drugi del pripada Nemčiji** in obsega: del dekanije ljubljanske okolice (10 župnij), večji del dekanije Litija (12 župnij), del dekanije Trebnje (2 župniji), večji del dekanije Leskovec (9 župnij) ter dekanije: Radovljica, Kranj, Škofja Loka, Moravče, Kamnik in Zagorje. **Na ozemlju Italije je 134 župnij, na ozemlju Nemčije 142. V ljubljanski pokrajini so vsi duhovniki na svojih mestih.** Na vsem od Nemcev zasedenem ozemlju ljubljanske škofije se je nahajalo pred zasedbo 275 svetnih duhovnikov. Od teh jih je bilo **po zasedbi zaprtih** v Begunjah na Gor., v Št. Vidu nad Ljubljano, v Krškem, v Mengšu, v Komendi, v Celju in v Rajhenburgu **skupno 152**, od katerih je eden (Anton Jemenc) v Mengšu umrl. **Pregnanih** je bilo iz zasedenega ozemlja 33 duhovnikov Zavoda sv. Stanislava in 33 dušnih pastirjev (6 duhovnikov iz zapora v Št. Vidu), **skupno 66 duhovnikov**. Na ozemlju je ostalo skupno še 24 duhovnikov, od katerih jih je 14 aktivnih, drugi so upokojenci. **Brez dušnih pastirjev je 133 župnij, ki štejejo okrog 200.000 duš.** Po preselitvi zaprtih duhovnikov na Hrvaško je ostalo (po stanju 31. julija 1941) interniranih v Sremskih Karlovcih 66, v Slavovski Požegi 5, v Djakovem 37, v Zagrebu 6, v Mengšu 5 in v Begunjah na Gor. 4 duhovniki. Nameščenih pa je bilo v djakovski škofiji 37 duhovnikov, v zagrebški škofiji 6 in v Srbiji (Niš) 1 duhovnik, 20 duhovnikov se je vrnilo v Ljubljansko pokrajino. – Z omenjenega ozemlja so bili pregnani sledeči redovniki: frančiškani v Kamniku, na Brezjah in na Rocnem; kapucini v Škofji Loki in (deloma) v Krškem; lazaristi v Grobljah in Radečah. Pregnane so bile uršulinke v Škofji Loki in v Mekinjah, sestre de Notre Dame z Bleda, Žirov in Jesenic, usmiljenke zagrebške materine hiše iz Zavoda sv. Stanislava in iz Kamnika ter usmiljene pariške materine hiše (deloma) iz Begunj na Gor. – Zaseženo je bilo vse premoženje ljubljanske škofije in škofijske menze: Verski zaklad (razen Kostanjevice), Gornji grad in Goriče.

Zavod sv. Stanislava: Dne 28. aprila 1941 je bil zaseden Zavod sv. Stanislava v Št. Vidu nad Ljubljano. Z odlokom visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino z dne 8. julija 1941, št. IV. 1915/2, je bil odobren prenos škofijske klasične gimnazije iz Št. Vida v Ljubljano.«⁵⁵

Dne 17. januarja 1942 je dobil škofijski ordinariat v Ljubljani uradni dopis šefa civilne uprave na Spodnjem Štajerskem, s katerim ga obvešča, da je nemška okupacijska oblast razlastila ljubljansko škofijo njene posesti v Gornjem Gradu. V tej zvezi je vsekakor zanimiv pripis na dokumentu: »Se ne more vzeti na znanje.« To pa je bilo tudi vse, kar je škofijski ordinariat v Ljubljani ta trenutek mogel narediti v zadevi »Škofijstvo Gornji Grad.«⁵⁶

⁵⁵ NŠAL, Spisi, Kler 1889–1940. »Spomenica« ni datirana. Napisana pa je bila med 8. julijem (datum prenosa škofijske gimnazije v dokumentu) in 25. avgustom 1941, ko je škof Rožman pooblastil celovškega kapitularnega vikarja Andreja Rohrerherja (salzburški škof) za opravljanje dušnega pastirstva na Gorenjskem. Prim. NŠAL, Spisi, Ordinariat. Dragoceno pa je tudi pričevanje Franca S. Finžgarja v: Leta mojega popotovanja, Izbrana dela, 7. knjiga, Celje 1962, 336–337.

⁵⁶ NŠAL, Škofijstvo Gornji Grad, 182.

Po okupaciji Slovenije in razdelitvi ljubljanske škofije med Italijo in Nemčijo, je moral škof Rožman skrbeti za usodo zaprtih in pregnanih duhovnikov, urejati vprašanje nezasedenih župnij v nemški zasedbeni coni, reševati problem škofijske klasične gimnazije in usodo zavoda v Št. Vidu nad Ljubljano, reševati probleme pregnanih duhovnikov iz Gorenjske in Štajerske, ki so se, večinoma brez dokumentov, pred Nemci zatekli v Ljubljansko pokrajino in reševati pereč gospodarski položaj, saj je škofija ostala brez dohodkov za vzdrževanje Škofovih zavodov, semenišča in brez sredstev za pomoč beguncem. Ker škof na »nemško ozemlje« ni imel dostopa, je probleme tega dela svoje škofije moral reševati preko Svetega sedeža v Vatikanu.⁵⁷ Stiki z Vatikanom pa brez dovoljenja italijanskih okupacijskih oblasti v Ljubljani niso bili možni.

So se pa tudi Italijani v času zasedbe obnašali drugače kot Nemci. Vsi duhovniki so ostali na svojih službenih mestih. Dovoljevali so naselitev beguncev iz »nemškega ozemlja« v Ljubljanski pokrajini. Slovencem so obljubljali politično in kulturno avtonomijo. Za ljudi in tudi za škofa Rožmana so bili dejansko »manjše zlo.« So pa kljub temu bili okupator, ki je imel o svoji navzočnosti na Slovenskem jasen načrt in ki je za vsako svojo »naklonjenost« zahteval protiuslugo. Tega so se zavedali vsi, tudi škof Rožman. Medsebojni stiki med škofom in predstavniki italijanskih okupacijskih oblasti so bili del diplomatske igre. Vsaka stran je hotela zase iztržiti čim več, vprašanje pa je, če se je škof Rožman vedno jasno zavedal nevarnosti takšne igre. Vprašanje je, če se je zavedal, do katere točke mu določila mednarodnega prava dovoljujejo sodelovanje z okupacijskimi oblastniki, da življenje na zasedenem ozemlju v danih pogojih kolikor toliko normalno poteka.

Poleg stikov z okupacijskimi oblastmi, bremeni obtožnica škofa Rožmana tudi stikov z jugoslovansko vlado v begunstvu in konkretno s soobtoženim ministrom Krekom v Londonu.

Vojaški tožilec se seveda tudi tokrat ni potrudil, da bi svoje trditve dokazal.

V svojem odgovoru škof Rožman zanika kakršnekoli stike z ministrom Krekom preko Vatikana. In teh mu res tudi ni mogoče dokazati. Vendar škof Rožman očitno ni vedel, da je salezijanski duhovnik in ravnatelj salezijanskega zavoda na Rakovniku, France Blatnik, ki ga je večkrat poslal s svojo pošto v Vatikan, istočasno prenašal tudi pošto za Slovensko zavezo in konkretno za ing. Janka Mačkovška, ki je bila namenjena ministru Kreku v London.⁵⁸

Izjava soobtoženega domobranskega oficirja Milka Vizjaka, češ »da so iz Vatikana verjetno prihajala na škofijski ordinariat in od tam dalje na duhovščino in klerikalno stranko navodila, kako naj se zadržujejo do italijanskega okupatorja«, je pravzaprav tožilčevo vprašanje obtoženemu Vizjaku.⁵⁹ Tožilec je Vizjaku spretno položil v usta besedo DA. Očitno tožilec za svojo trditev ni imel nobenega dokaza v rokah, če je za svoj »najbrž« iskal potrditve pri domobranskem oficirju, ki s škofom Rožmanom dokazano ni imel nobene zveze.

Tudi Slovenska zaveza ni bila ustanovljena na pobudo škofa Rožmana,⁶⁰ so si pa njeni organizatorji prizadevali dobiti na svojo stran tudi škofa, kot trenutno najvidnejšo in najvplivnejšo osebnost v Ljubljanski pokrajini. Slovenska zaveza se tudi ni »udejstvovala kot del okupacijskega aparata«, ampak si je prizadevala za lojalnost legalni vladi v Londonu in je bila ves čas svojega delovanja izrazito nastrojena proti okupatorju.⁶¹

⁵⁷ Dokumentacija vatikanskega arhiva je raziskovalcem trenutno žal dostopna samo do leta 1922. O Rožmanovih stikih s Svetim sedežem pa imamo vendarle veliko podatkov v zbirki Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale, 11. zvezkov, Città del Vaticano 1965–1981, izdali: Pierre Blet, Robert A. Graham, Angelo Martini, Burkhard Schneider; Prim. tudi NŠAL, Spisi, Ordinariat, O 12.

⁵⁸ Prim. Jera Vodušek Starič, »Dosje« Mačkovšek (Viri 7), Ljubljana 1994, 32,72,74. /Citirano: »Dosje« Mačkovšek/.

⁵⁹ Vprašanje tožilca se namreč glasi: »Preko Vatikana so najbrž prihajale instrukcije na škofijski ordinariat in od tod dalje na duhovništvo in na klerikalno vodstvo, kako naj se zadrži nasproti Italijanom. Vsekakor so odnosi med klerom in Italijani bili za časa okupacije zelo dobri in se je klerikalna stranka počutila gospodarja nad ljudstvom.« Na to vprašanje je Vizjak preprosto odgovoril: »Da.« Vsem, tudi tožilcu pa je bilo jasno, da polkovnik Vizjak kot vojak ni imel nobenih stikov s škofijskim ordinariatom in tudi ni mogel vedeti za kakršnekoli stike škofa Rožmana z Vatikanom. Prim. Proces 1946, 125.

⁶⁰ Proces 1946, 44–45.

⁶¹ O tem podrobneje »Dosje« Mačkovšek, Ljubljana 1994.

2. ROŽMANOVO »SOLIDARIZIRANJE« Z OKUPATORJEM?

2.1 Rožmanov obisk pri visokem komisarju Grazioliju

Obtožnica dalje bremeni škofa Rožmana, »da je dne 22. aprila 1941 (pravilno 20. aprila !) obiskal fašističnega 'Visokega komisarja' Emilija Graziolija in mu izročil svoje pozdrave ter pozdrave vse duhovščine iz ozemlja, zasedenega po italijanskih četah, zagotavljajoč mu popolno sodelovanje s fašistično Italijo.

Mussoliniju pa je dne 3. maja 1941 poslal posebno spomenico, v kateri izraža veliko veselje zaradi zasedbe slovenskega ozemlja po italijanski vojski in vključitvi slovenskega ozemlja v italijansko kraljestvo. V spomenici izraža brezpogojno vdanost in obljublja Duceju neomajno sodelovanje.⁶²

O škofovem obisku pri Grazioliju in Graziolijevem obisku pri škofu Rožmanu je poročal ves takratni tisk. Italijani so seveda oba obiska v dnevnem tisku skušali ustrezno izrabiti v propagandne namene.⁶³

Glede škofovega obiska pri Grazioliju imamo škofovo uradno izjavo, ki je bila objavljena v Ljubljanskem škofijskem listu, čeprav je po izjavi prič tudi tu moral nekoliko spremeniti svojo prvotno formulacijo. »Inkrimiran tekst« se v celoti glasi:

»**Pomembni zgodovinski dogodki.** Odkar je izšla zadnja številka Škofijskega lista, je ljubljanska škofija doživela več sprememb kot prej v vsem stoletju.

Na cvetno nedeljo, 6. aprila, se je vnela vojska med Italijo in Nemčijo na eni strani in Jugoslavijo na drugi strani. Na veliki petek, 11. aprila, so italijanske čete **mirno zasedle** del škofije in mesto Ljubljano, dočim so vso Gorenjsko in del Dolenjske ob Savi zasedle nemške oborožene sile.

V nedeljo, 20. aprila, sem v spremstvu generalnega vikarja prelata Ignacija Nadraha in stolnega dekana dr. Frančiška Kimovca obiskal novoimenovanega kraljevega komisarja Emilija Graziolija. V razgovoru z ekscelenc komisarjem **sem poudaril hvaležnost duhovščine in vernikov, da je vojaštvo mirno zasedlo pokrajino, ohranilo red in pustilo svobodo ljudstvu zlasti v verskem oziru. Kar pa se tiče sodelovanja predstavnikov Cerkve z novo oblastjo fašistične Italije, je za nas katoličane merodajna božja beseda, ki pravi: 'Vsak človek bodi višjim oblastem pokoren; ni je namreč oblasti, razen od Boga, in te, ki so, so od Boga postavljene' (Rim, 13,1). S tega stališča priznavamo oblast, ki je nad nami, in bomo po svoji vesti radi sodelovali v časno in večno korist ljudstva, med katero nas je božja Previdnost za duhovnike postavila. – V ponedeljek, 21. aprila, je Ekscelenca Emilio Grazioli vrnil obisk v škofijskem dvorcu.**«⁶⁴

Če izjavo preberemo brez predsodkov, postanemo pozorni predvsem na naslednja poudarka:

1. jasno izraženo kritiko na račun Nemcev: Italijani so del njegove škofije zasedli **mirno**, dočim so vso Gorenjsko in Zasavje zasedli Nemci. Med vrsticami je jasno povedano da **nasilno**. Nasilje Nemcev nad njegovimi duhovniki in verniki je škof Rožman opisal na drugem mestu.

2. Z ozirom na stanje v tistem delu škofije, ki so ga zasedli Nemci, je škof hvaležen, da so Italijani pri zasedbi ohranili red in pustili ljudem določeno svobodo. Ne hvali torej okupacije. V danih okoliščinah, v katerih se je znašla njegova, med dva okupatorja razdeljena škofija, ugotavlja, da so Italijani pač »manjše zlo« in jim to tudi priznava. In v tej točki in samo v tej točki škof priznava lojalnost Cerkve trenutni okupacijski oblasti »v časno in večno korist ljudstva.« Samo to in nič drugega!

Glede obiska pri Visokem komisarju, škof Rožman izrecno poudarja, da je bil le vljudnostne narave in ne politični akt. »Trditev, da sem pri tej priložnosti obljubil popolno sodelovanje duhovščine s fašistično Italijo, je neresnična.« Škofovo poudarjanje hvaležnosti

⁶² Proces 1946, 35; Prim. Tone Ferenc, Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942, Maribor 1987, 110–112; Jakob Kolarič, Škof Rožman, III., 322.

⁶³ Primerjaj ustrezna poročila v dnevnikih Slovenec in Jutro 22. aprila 1941.

⁶⁴ Ljubljanski škofijski list, 31. julija, letnik 78/1941, št. 4–6, str. 1. Tekste v izjavi podčrtal avtor.

duhovnikov in vernikov, ker je italijanska vojska mirno zasedla ljubljansko pokrajino, je nedvomno kritika nemškega ravnanja v preostalem delu škofije. Škof se seveda kot najvišji predstavnik Cerkve ni mogel delati, kot da okupatorske oblasti v njegovi škofiji ni. Gospodarske, personalne in socialne zadeve škofije ni mogel reševati brez njih. Zato je bil dolžan »priznati oblast in sodelovati z njo v časno in večno korist ljudstva« v vseh tistih zadevah, ki zadevajo sodelovanje med cerkveno in svetno oblastjo ne glede na njen ideološki predznak.

Priče trdijo, da škof Rožman do Italijanov ni kazal nikakršnih simpatij. Njegov takratni tajnik in poznejši ljubljanski pomožni škof dr. Stanislav Lenič je v svojem življenjepisu, ki ga je moral napisati v zaporu, zatrdil, da je bil Rožman dobro seznanjen s preganjanjem primorskih Slovencev in da je zaradi italijanskega nasilja nad Slovenci celo osebno protestiral pri papežu Piju XI. v Rimu.⁶⁵ Ko pa je italijanska vojska zasedla Ljubljano in polovico njegove škofije, je moral seveda hitro urejati najnujnejše administrativne zadeve za normalno delovanje svojih duhovnikov. Tako je 17. aprila 1941 prosil Komando XI. armadnega zbora v Ljubljani, da bi se v času policijske ure od 21. do 5. ure, smeli poleg zdravnikov in babic (njim je bilo dano dovoljenje 16. aprila) prosto gibati tudi duhovniki in sicer zaradi previdevanja bolnikov. Dovoljenje naj bi veljalo za vso škofijo.⁶⁶ Na svojo vlogo škof Rožman ni prejel odgovora, pač pa so začeli nanj pritiskati, naj najprej uradno pozdravi italijanske okupacijske oblasti, ker si bodo »sicer njegov molk razlagali kot sovražno dejanje.«⁶⁷

Vendar škof Rožman tudi po svojem obisku 20. aprila 1941 pri Visokem komisarju ni prejel odgovora na svojo vlogo. Italijani so očitno hoteli več. Drugega maja 1941 je vrhniški dekan Janez Burnik (+28. marca 1943) prosil škofijski ordinariat v Ljubljani, naj posreduje pri zasedbenih oblasteh za »generalno dovoljenje za vse duhovnike, da smejo tudi v času zatemnitve hoditi neovirano previdevat nevarno bolne. Tozadevno dovoljenje izda vojaško poveljstvo – to je general pri vojaški komandi. Krajevni poveljniki menda niso kompetentni za izdajanje takih dovoljenj. Tudi v Italiji imajo taka generalna dovoljenja, kot mi je pravil danes tukajšnji tenente-cappellanus.« Na njegovo vlogo je škof 6. maja pripisal: »V zvezi s tuk(ajšnjim) dopisom z dne 17. aprila 1941, št. 1805 ponovno naproša (Komando XI. armadnega zbora v Ljubljani), da izda dovoljenje za vse duhovnike ljubljanske škofije v zasedenem ozemlju za previdevanje bolnikov tudi v nočnem času ...«⁶⁸ Tudi na to vlogo pismenega odgovora vojaškega poveljstva ni najti. Italijanske okupacijske oblasti so reševanje nujnih pastoralnih zadev izkoriščale za pritisk na škofa. Očitno pa Italijani vsem duhovnikom tudi niso zaupali, saj so jim očitali simpatiziranje s partizani.⁶⁹ Prošnjo za neovirano gibanje duhovnikov v Ljubljanski pokrajini je škof Rožman ponovil še 5. avgusta 1942. O kakšnem tesnem sodelovanju škofa in duhovnikov z Italijani v Ljubljanski pokrajini v tem času še ne more biti govora.⁷⁰

2.2 Rožmanova »vdanostna izjava« Duceju

Podobno se je razpisal dnevni tisk o škofovi izjavi ob ustanovitvi Ljubljanske pokrajine in njeni priključitvi Kraljevini Italiji 3. maja 1941. Zdi se, da se škof Rožman proslave tega dogodka ni udeležil iz protesta proti propagandistični zlorabi škofovega vljudnostnega obiska pri Visokem komisarju 20. aprila 1941. Na slovesnost je poslal svojega generalnega vikarja msgr. Ignacija Nadraha, ki je Grazioliju izročil kratko škofovo izjavo. Ta se glasi:

»Ekscelenca! Danes je bil objavljen dekret, s katerim se po italijanski armadi zasedena slovenska zemlja pridružuje Italiji. Ko jemljem to na znanje, se zahvaljujem vaši Ekscelenci, da nam je tako vsaj na tem teritoriju škofije omogočen razvoj v kulturnem in verskem oziru,

⁶⁵ Škof Lenič, Življenjepis, napisan v zaporu, 103. Prim. Dokumentacija SOVE.

⁶⁶ NŠAL, Škofijski ordinariat, Vojaške zadeve, št. 1805.

⁶⁷ Prim. Življenjepis škofa Leniča, str. 103. Dokumentacija SOVE.

⁶⁸ NŠAL, Škofijski ordinariat, Vojaške zadeve, št. 1985.

⁶⁹ AMNZ, Proces Rožman, 80/6, 3158–3159.

⁷⁰ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3182.

pričakujoč, da se v smislu dekreta avtonomija narodnega življenja tudi v korist vere in morale skoraj izgradi.

Izražam popolno lojalnost in prosim Boga, da blagoslovi Vaše in naše prizadevanje za dobrobit našega ljudstva.«

Izjava sama ne vsebuje nobenih čestitk in nobenega škofovega opravičila za izostanek. Škof Rožman dejstvo »jemlje na znanje« in istočasno opozori Italijane na njihovo obljubo, da bodo za razliko od Nemcev, spoštovali kulturno in versko avtonomijo Slovencev. Svoje duhovnike je škof o tem dogodku prav tako obvestil v *Škofijskem listu*. Takole pravi:

»Dne 3. maja je izšel kraljevi ukaz o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine! S tem dekretom je postalo slovensko ozemlje, zasedeno od italijanske oborožene sile, 'sestavni del kraljevine Italije in tvori Ljubljansko pokrajino' (člen 1). Nova pokrajina 'bo imela glede na svoje strnjeno slovensko prebivalstvo avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe' (člen 2).

Ta kraljevi dekret, izdan na predlog Duceja fašizma, predsednika vlade, nam zagotavlja nemoten kulturni razvoj in svobodo verskega življenja na ozemlju ljubljanske province, ki vsa pripada ljubljanski škofiji.

Hvaležni smo Bogu, ki je Voditelju Velike Italije navdihnil misli velikodušne pravičnosti in uvidevne modrosti, s katero je Nj. Veličanstvu Kralju in Cesarju predlagal ustanovitev Ljubljanske pokrajine.

Iskreno hvaležni smo pa tudi Kralju in Cesarju ter Duceju, ki sta dalekovidno omogočila, da je ostalo jedro slovenskega naroda svobodno v veri in jeziku.

Gregorij Rožman, škof.«⁷¹

Še bolj kot v prvem primeru, je Visoki komisar Grazioli škofovo »lojalnost« zlorabil v primeru t.im. škofove »vdanostne izjave Mussoliniju« ob priključitvi Ljubljanske pokrajine Italiji 3. maja 1941.⁷² Zgoraj navedeno izjavo je Grazioli kratko malo »prepesnil« in jo v znanem fašističnem slogu naslovil direktno na Duceja. Poskrbel pa je tudi, da je to – Graziolijevo verzijo že naslednji dan objavil dnevni tisk v Ljubljani. Na to zlorabo je 23. avgusta 1946 vojaškega tožilca opozoril takratni ljubljanski generalni vikar Anton Vovk in Tožilstvu iz škofijskega arhiva poslal avtoričen tekst Rožmanove izjave.

V izvirni Rožmanovi izjavi ni nobene klečeplaznosti, o kateri govori ponarejeni italijanski tekst, ki se glasi:

»Duce, nell'apprendere con vivo giubilo l'incorporamento dei territori Sloveni occupati dall'Esercito italiano nel Regno d'Italia, anche a nome del clero della Diocesi dei territori stessi, Vi prego accogliere le espressioni della più viva riconoscenza per i generosi provvedimenti adottati per la popolazione slovena.

Accogliete ancora, Duce, i sensi della nostra sicura lealtà, e **collaborazione**, mentre invoco la benedizione di Dio sull'opera vostra, **su tutta la grande Nazione Italiana** e sulla popolazione slovena, **che nell'ambito dell'Impero di Roma potrà vivere e prosperare.**⁷³

Slovenski prevod ponarejene Rožmanove »vdanostne izjave« Mussoliniju, ki jo povzema obtožnica, je bil 6. maja 1941 objavljen v Slovincu.⁷⁴

⁷¹ Ljubljanski škofijski list, 31. julija, letnik 78/1941, št. 4–6, str. 1. Tekste v izjavi podčrtal FD.

⁷² Kraljevi ukaz o priključitvi Ljubljanske pokrajine k Italiji 3. maja 1941 je objavljen: Tone Ferenc, Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942, Maribor 1987, Dok. 5, 117–119; Kraljevi ukaz o veljavnosti odredb v Ljubljanski pokrajini z dne 7. junija 1941, n.d., Dok. 6, 120.

⁷³ AMNZ, Proces Rožman 80/6, A339287 (3116). Stavke, ki jih je dodal Grazioli, je podčrtal za generalni vikar Vovk.

⁷⁴ Prevod, ki ga do danes navaja vsa Rožmanu nenaklonjena literatura, se glasi: »Duce! Zvedeli smo z velikim veseljem, da je slovensko ozemlje, zasedeno po italijanski vojski, vključeno v italijansko kraljestvo. Prosim Vas, da sprejmete najglobjo zahvalo vse duhovščine tega ozemlja zaradi širokogrudne in skrbne ureditve, ki ste jo poklonili slovenskemu prebivalstvu. Sprejmite tudi, Duce, izraze naše brezpogojne vdanosti in sodelovanja. Hkrati prosim, naj

Sodišče je sicer Vovkov protest vzelo na znanje, vendar je menilo, da je »predlog istega obtoženca o izpremembi teksta lojalnostne izjave Duceju sicer umesten, vendar je brezpredmeten, ker je sodišče na pismo, ki ga je prejelo od škofijskega ordinariata dne 24. t.m. že upoštevalo tekst z novimi obtežljivimi okolnostmi na predlog tožilstva.«⁷⁵ Tožilstvo se torej ni bilo pripravljeno soočiti s **problemom verodostojnosti** dokumentov italijanskih okupacijskih oblasti, ki so svojim nadrejenim kazale svojo verzijo dogodkov na okupiranem ozemlju. To velja tudi za vse ostale italijanske dokumente, ki so bili predloženi sodišču in naj bi bremenili škofa Rožmana sodelovanja z okupacijskimi oblastmi med vojno. Ti dokumenti so v veliki meri izraz njihovih želja na okupiranem ozemlju in ne dejanskega stanja. Predvsem pa so dokumenti italijanskih vojaških oblasti izraz njihove nemoči in nesposobnosti, da bi se dokopali do trdnih informacij, kaj se je na okupiranem ozemlju dejansko dogajalo. To nepoznavanje razmer pa je tudi povzročilo, da so jim politične in vojaške stvari v ljubljanski pokrajini ušle popolnoma iz rok.

Dejstvo, da sta vojaški tožilec in vojaško sodišče v Ljubljani zavestno uporabljala neverodostojne dokumente, ki naj bi bremenili škofa Rožmana in dejstvo, da je z njim sodišče zavestno zavajalo tudi javnost in manipuliralo z njo, je jasen dokaz, da je šlo v primeru Rožman za skonstruiran politični proces. Ker je bilo nujno potrebno tudi sodno potrditi že obstoječo politično obsodbo škofa Rožmana, so sistematično eliminirali vse dokaze, ki bi kakorkoli govorili v prid obtoženemu. Kako odlično je sodišču ta taktika uspela, dokazuje celotna, Rožmanu nenaklonjena literatura, ki vse do danes navaja le neresnične in potvorjene Rožmanove izjave, in sicer vedno kot gotova in izpričana dejstva.

Že ta dva primera seveda jasno dokazujeta, da je potrebno italijanske dokumente brati z veliko previdnostjo. Vse, kar je bilo namenjeno nadrejenim vojaškim oblastem in javnosti, je bilo skrbno oblikovano v propagandističnem duhu vojaškega lobija, ki se je vedno rad hvalil s svojimi uspehi. Pod tem vidikom je potrebno brati tudi *Poročilo civilnega komisarja za Ljubljansko pokrajino z dne 22. aprila 1941* o opravljenem delu, ki ga je brez ustreznega komentarja v svoji knjigi *Fašisti brez krinke* objavil Tone Ferenc.⁷⁶ V tem poročilu je visoki komisar Grazioli v duhu ponarejene Rožmanove »vdanostne izjave«⁷⁶ Mussoliniju med drugim omenil tudi Rožmanov obisk pri njem ob nastopu komisarjeve službe v Ljubljani in nato Graziolijev pri Rožmanu.

Stvari pa vendarle niso potekale brez zapletov in italijanske oblasti niso bile brezpogojno naklonjene slovenskim duhovnikom, kot bi bilo razumeti iz zgoraj navedenega poročila visokega komisarja Emilija Graziolija poveljniku druge italijanske armade generalu V. Ambrosiju. O nasilnih dejanjih italijanske vojske so poročali iz Radovljice⁷⁷ in Babnega polja.⁷⁸

2.3 Obisk goriškega nadškofa Karla Margottija v Ljubljani

Neposredno po italijanski okupaciji Ljubljane je škofa Rožmana 15. aprila 1941 nepričakovano obiskal goriški nadškof Karel Margotti. O svojem obisku je goriški nadškof že naslednji dan poročal Državnemu tajništvu v Rim.⁷⁹ Njegovo pismo je izjemno zanimivo. Pravega namena svojega obiska v Ljubljani v pismu sicer ni navedel, lahko pa nanj sklepamo iz protesta

božji blagoslov pride na Vaše delo, nad ves italijanski narod ter nad slovensko ljudstvo, ki bo pod okriljem Rimskega imperija lahko živelo in se razvijalo.« Slovenec, 6. maja 1941, št. 106a. Prim. tudi Proces, str. 60. Komentar o verodostojnosti italijanskih »uradnih dokumentov«⁷⁵ ni potreben!

⁷⁵ AMNZ, Proces Rožman, 80/6, A 339286 (3115).

⁷⁶ Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke*. Dokumenti 1941–1942, Maribor 1987, dok. 3, 109–115. Leta 1995 je knjiga izšla tudi v italijanskem jeziku.

⁷⁷ Župnijski arhiv Radovljica, Kronika župnije Radovljica za leto 1941 poroča, da so v noči od velikonočne sobote na nedeljo prišli v Radovljico Italijani in zasedli tamkajšnje šole. V Radovljici so ostali teden dni, ob svojem odhodu pa so šolo izropali in odnesli s seboj celo ročna dela učenk.

⁷⁸ Župni upravitelj Anton Črnugelj je poročal na škofijo, da so mu Italijani na samo veliko noč v župnišču ukradli za 900 dinarjev sveč, 60 l. vina, 4 kokoši, 10 l. malinovca, 2 l. kislih kumaric, 2 l. kompota in večjo količino sena. Iz župnikovega poročila je jasno, da italijanskega »obiska«⁷⁸ ni bil nič kaj vesel in da je Italijanom to tudi zelo jasno pokazal. Prim. NŠAL, Vojaške zadeve.

⁷⁹ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 320, 461–462.

jugoslovanskega poslaništva v Rimu 26. aprila 1941.⁸⁰ Nadškof Margotti seznanja Državno tajništvo, da italijanska okupacijska vojska⁸¹ škofa Rožmana in duhovnikov ni nadlegovala. Obredi velikega tedna so po vsej škofiji potekali mirno. Škof Rožman je nadškofa posebej prosil, naj v tem pogledu pomiri Sveti sedež. V mestu vlada skorajda praznično vzdušje. Cerkve so polne. Med verniki so pomešani italijanski vojaki. Komandant okupacijske vojske je general divizije Isonzo s sedežem v Gorici, Federico Romero, ki ga dobro pozna kot poštenega, prepričanega in praktičnega katoličana. Zato je prepričan, da bo general vzljubil tudi Slovence v Ljubljani. Stara italijansko-jugoslovanska meja je odpravljena, pravi dalje nadškof Margotti. Ker so Italijani zasedli celotno ljubljansko škofijo (ta informacija je seveda napačna!), ljubljanski škof lahko svobodno obiskuje vse župnije in ni nobenega razloga za vznemirjenje glede duhovne oskrbe vernikov. Nadškof Margotti ne pozabi poudariti, da je ljubljanska škofija njegova sosedka.

Dругih podrobnejših poročil o Margottijevem obisku v Ljubljani in njegovih pogovorih s škofom Rožmanom nimamo. Ob podrobnejši analizi njegovega pisanja (meja odpravljena, ljubljanska škofija meji na goriško nadškofijo) in predvsem iz protesta jugoslovanskega poslaništva v Rimu pa lahko sklepamo, da je prišel nadškof Margotti v Ljubljano z namenom, da bi škofa Rožmana pridobil, naj se ljubljanska škofija vključi v goriško metropolijo. Škof Rožman je očitno tako ponudbo zavrnil in o tem obvestil jugoslovansko vlado, ki je preko svojega poslaništva v Rimu protestirala pri Državnem tajništvu. V protestu je izrecno rečeno, da je nadškof Margotti škofu Rožmanu poročal, da bodo italijanski konkordat z Vatikanom raztegnili tudi na Slovenijo in da je potrebno italijanizirati vodstvo redovnih hiš. Predstavnik državnega tajništva msgr. Tardini je tako informacijo odločno zanikal.⁸²

2.4 Podelitev italijanskega odlikovanja škofu Rožmanu

Iz zgoraj povedanega je mogoče sklepati, da podelitev komturskega odlikovanja reda italijanske krone 4. oktobra 1941 na izrecen Mussolinijev predlog, ni bila nagrada za »škofovo izdajalsko sodelovanje« z okupatorjem, kot to trdi obtožnica.⁸³ Ker vsa dotedanja prizadevanja Visokega komisarja pridobiti škofa Rožmana popolnoma na svojo stran očitno niso uspela, so fašistični oblastniki skušali še z neke vrste podkupovanjem. Svoj odnos do italijanskega odlikovanja pa je škof Rožman zelo jasno izrazil z besedami svojemu tedanjemu tajniku dr. Stanislavu Leniču: »Hujše klofute mi (Italijani) niso mogli dati.«⁸⁴

2.5 Razmere v »nemškem delu« ljubljanske škofije

Istočasno z razmerami v »italijanskem«, je moral škof Rožman urejati razmere tudi v »nemškem delu« svoje škofije. Nemci so ljubljanskega škofa kratko malo ignorirali. Slovenske duhovnike so izgnali. Delu izgnanih duhovnikov se je posrečilo priti v Ljubljansko pokrajino. V Ljubljano je pribežal tudi del izgnanih štajerskih duhovnikov. Njihov zastopnik v Ljubljani, ki je s škofom Rožmanom urejal njihov status v ljubljanski škofiji, je bil dr. Stanko Cajnkar.⁸⁵

O nemškem nasilju je škof Rožman nemudoma obvestil Sveti sedež v Rimu. Vatikanski nuncij v Italiji Borgongini Duca je že 5. maja 1941 poročal kardinalu Maglioneju na Državnem tajništvu v Vatikanu o svojem pogovoru z italijanskim zunanjim ministrom Cianom. Nuncij je ministra obvestil o grdem ravnanju Nemcev s slovenskimi duhovniki in ga prosil, naj se italijanska vlada za njih zavzame pri nemški vladi.⁸⁶ Iz ministrovega odgovora je bilo čutiti, da razmere

⁸⁰ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 329, 469.

⁸¹ Urednikom se je v opombi »zapisala« velika nerodnost: »Les troupes italiennes occupaient presque toute la Slovènie.« Actes et Documents, vol. 4, 4612, op. 1.

⁸² Actes et Documents, vol. 4, Dok. 329, 469.

⁸³ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3438; Proces, str. 35.

⁸⁴ Škof Lenič, Življenjepis napisan v zaporu. Dokumentacija SOVE, str. 43 (45).

⁸⁵ Prim. pismo duhovnika Alojzija Juranoviča mariborskemu škofu Tomažiču 19. maja 1941. ŠAM, F 113/2a.

⁸⁶ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 337, 480–481.

pozna. Zanimivo pa je, da je čutil potrebo nunciju poudariti, da pa oni (Italijani) z duhovniki na okupiranem ozemlju odlično ravnajo. Šestnajstega maja je Državno tajništvo v Vatikanu z diplomatsko noto tudi uradno zaprosilo italijansko vlado, da bi pri nemški vladi posredovala za zaprte slovenske duhovnike. To pismo na nek način odraža odnos ljubljanskega škofa do položaja v njegovi škofiji in predvsem njegov odnos do obeh okupatorjev, ki sta zasedla njegovo škofijo. Ne smemo pozabiti, da se je v italijanskem delu svoje škofije škof vendarle lahko svobodno gibal in komuniciral s svojimi duhovniki, v nemškem delu pa mu je bilo to onemogočeno. Pismo Državnega tajništva italijanskemu veleposlaništvu se glasi:

»Zaradi nedavnih vojaških posegov v Jugoslaviji so čete nemškega rajha, kakor je znano, zasedle skoraj vse ozemlje mariborske škofije in del ljubljanske.

Po poročilih, ki so prišla na državno tajništvo Njegove Svetosti, so nemške oblasti že prve dni zasedbe na ozemlju, ki so ga zasedle, zaprle semenišča in ukinile vse samostane moških redovnih družb in tudi nekatere ženskih redovnih družb. Med težkimi ukrepi, ki so jih te oblasti izdale, je vrh tega treba obžalovati zapor (aretacijo) okrog 350 duhovnikov (približno 60%) iz mariborske škofije in kakih dvajset iz ljubljanske. Od duhovnikov ljubljanske škofije so od početka tega meseca bili zaprti sledeči (imena 23 duhovnikov v objavi niso navedena).

Prevzvišeni monsignor Gregorij Rožman, ljubljanski škof, ki ga skrbi usoda teh duhovnikov, zelo želi, da bi se italijanske oblasti zavzele pri nemških in dosegle osvoboditev zgoraj omenjenih duhovnikov njegove škofije ter jim oskrbele dovoljenje, da pridejo na ozemlje, ki so ga zasedle italijanske čete, in se dajo na razpolago svojemu škofu. Isto želi, če je mogoče, doseči tudi za duhovnike iz mariborske škofije; mnogi med njimi bi potem mogli oditi v zagrebško nadškofijo ali v dalmatinske škofije.

Gospod škof misli tudi na možnost, da bi se kje v Italiji ali tudi v Dalmaciji ustanovilo zavetišče za bolne in ostarele duhovnike ljubljanske in mariborske škofije in mogoče tudi za bogoslovce višjih letnikov, ki so morali bežati z ozemlja, ki so ga zasedle nemške čete. Gospod škof bi bil zelo hvaležen italijanski vladi, če bi v ta namen dovolila Slovincem, da bi kupili ali vzeli v najem kako poslopje, v katerem bi se imenovani duhovniki in bogoslovci mogli nastaniti do konca vojne.«⁸⁷

Podatke, ki jih navaja diplomatska nota, je Svetemu sedežu posredoval ljubljanski škof Gregorij Rožman.

Na diplomatsko noto Državnega tajništva je italijanska vlada 22. maja 1941 kratko odgovorila, da skrbno proučuje položaj klera v mariborski in ljubljanski škofiji, da bi ga lahko kar se da ugodno rešili.⁸⁸

O slabem ravnanju Nemcev z duhovniki v Sloveniji je bil obveščen tudi svetovalec nemškega veleposlaništva v Rimu Fritz Menshausen, ki je pri Svetem sedežu protestiral proti »do Nemčije sovražnim oddajam« na Vatikanskem radiu.⁸⁹

2.6 Duhovna oskrba župnij na zasedenih ozemljih

Stara jugoslovansko-italijanska meja očitno ni bila tako odprta kot je 16. aprila 1941 poročal goriški nadškof v Rim. Nova administrativna meja med Ljubljansko pokrajino in Benečijo Julijsko krajino je ponovno zarezala na ozemlje ljubljanske škofije. Zato je 19. junija 1941 goriški nadškof Margotti prosil škofa Rožmana, naj mu podeli jurisdikcijo v zasedenem delu ljubljanske škofije, da bodo njegovi duhovniki lahko neovirano hodili čez mejo.⁹⁰

Priliv duhovnikov z okupiranega ozemlja pod nadzorom Nemcev v Ljubljansko pokrajino je bil seveda tesno povezan s problemom njihovega vzdrževanja in zaposlitve. Duhovnike begunce je škof Rožman skušal zaposliti v premožnejših župnijah. S posebnim pastirskim pismom

⁸⁷ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 349, 492–493. Prevod dokumenta v: Kolarič, škof Rožman, III. del, priloge, Dok. št. 16.

⁸⁸ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 371, 509.

⁸⁹ Actes et Documents, vol. 4, Dok. 374, 514–515.

⁹⁰ NŠAL, Ordinariat, O 12 (1901–1956).

priporoča duhovnike begunce duhovnikom, ki so lahko ostali na svojih mestih. Nekaj »presežnih duhovnikov« pa je ponudil tudi sosednjim škofom. Tako je nastala obsežna korespondenca med škofom Rožmanom, vatikanskim državnim tajnikom kardinalom Luigi(jem) Maglione(jem), tržaškim škofom Antonio(m) Santin(om), goriškim nadškofom Karlom Margotti(jem) in reškim škofom Ugo(m) Camozzo(m), da bi del slovenskih duhovnikov iz ljubljanske pokrajine prevzeli v svoje škofije.⁹¹ Kardinal Maglione je 2. julija 1942 škofa Rožmana obvestil, da so po njegovem posredovanju pripravljene sprejeti goriški nadškof tri, tržaški škof deset in reški škof dva slovenska duhovnika. Škof Rožman je 14. julija 1942 kardinalu sporočil imena duhovnikov, ki so bili pripravljene oditi v goriško (Alojz Duhovnik in Anton Mušič), tržaško (Stanko Debevc, Janez Markič, Maks Očepek, Jože Ogrinec, Jože Pelan, Martin Tavčar, Lado Tomazin in Franc Vrolih) ter reško škofijo (Danijel Perkan). Devetindvajsetega avgusta 1942 je nato škof Rožman uradno zaprosil tudi ljubljansko kvesturo, naj navedenim duhovnikom izda potrebno dovoljenje (»lasciapassare«), da smejo iz Ljubljanske pokrajine oditi na novo službeno mesto.⁹²

Težje je bilo urediti vprašanje duhovne oskrbe na ozemlju ljubljanske škofije, ki so ga zasedli Nemci. Ti škofu Rožmanu niso dovolili vstopa na ta del njegove škofije. Prav tako mu tudi niso dovolili direktnega stika s celovškim škofom. Celotna korespondenca med škofom Rožmanom in celovškim kapitularnim vikarjem, naslovnim škofom Andrejem Rohracherjem, je zato potekala preko Vatikana. Pri ureditvi dušnega pastirstva na delu ljubljanske škofije, zasedenem od Nemcev, pa je v imenu državnega tajništva posredoval msgr. Antonio Samore. Z njegovim posredovanjem je škof Rožman 25. avgusta 1941 celovškemu kapitularnemu vikarju podelil vse pristojnosti, ki so bile potrebne za normalno opravljanje dušnopastirskega dela.⁹³

Škof Rohracher je na zasedeno ozemlje poslal nekaj svojih duhovnikov, ki so prevzeli dušnopastirsko delo. Po dolgotrajnih pogajanjih s šefom civilne uprave v Celovcu se je škofu Rohracherju 13. junija 1942 posrečilo dobiti dovoljenje za devet slovenskih duhovnikov, ki niso bili pregnani s škofije, da so smeli opravljati svoje pastoralno delo na Gorenjskem. Dovoljenje so dobili: Franc Čemažar za župnije Smlednik, Mavčiče in Trboje; Jožef Grašič za župnijo Cerklje; Ignacij Zupanc za župnije Predvor (imenoma navedena še podružnica Tupaliče), Predoslje, Kokra in Jezersko; Franc Bleiweis za župnijo Mošnje; Fran Avsec za župnije Lesce, Ribno in Dobrava pri Kropi;⁹⁴ Jožef Seigerschmied za župnije Jesenice, Blejska Dobrava,⁹⁵ Gorje, Koroška Bela,⁹⁶ Javornik in Sveti Križ nad Jesenicami; Jakob Černe za župnijo Bled in vse župnije Bohinjske doline; Jožef Lavtižar za župnijo Rateče in vse župnije v savski dolini do župnije Dovje. Dekan Matija Škerbec⁹⁷ pa je dobil dovoljenje za maševanje v Kranju.

Šef civilne uprave je škofu Rohracherju ustno dovolil, da smejo v domači župniji maševati še nekateri duhovniki, vendar so jim lokalne okupacijske oblasti to preprečile. So pa Nemci na zasedenem ozemlju dosledno zahtevali spremembo krajevnih in osebnih imen, ki so morala biti v uradnih dokumentih pisana v nemški obliki. Škof Rohracher je ljubljanskega škofa obvestil tudi o novi razmejitvi tistih župnij ljubljanske in mariborske škofije, ki so prišle pod upravo celovške škofije. Te so bile razdeljene na pet distriktov in sicer je imel distrikt Kranj 46 župnij, distrikt Loka 31 župnij, distrikt Litija 15 župnij, distrikt Prevalje 13 župnij in distrikt Kamnik 26 župnij.⁹⁸

⁹¹ Korespondenca je deloma ohranjena v NŠAL, Spisi, Kler 1889–1940.

⁹² NŠAL, Spisi, Kler 1889–1940.

⁹³ NŠAL, Ordinariat, O 12 (1901–1956).

⁹⁴ V viru je rečeno Dobrawa bei Krainburg.

⁹⁵ V viru je rečeno Dobrawa bei Assling.

⁹⁶ V viru je rečeno samo Vellach.

⁹⁷ V viru pomotoma imenovan kanonik.

⁹⁸ Primerjaj Rohracherjev dopis Rožmanu z dne 13. junija 1942 in priloženo zahtevo šefa civilne uprave na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske z dne 10. februarja 1942. NŠAL, Ordinariat, O 12.

3. ROŽMANOVI POZIVI H KOLABORACIJI?

3.1 Rožmanova pisma duhovnikom

Ena od hudih obtožb v sodnem procesu proti škofu Rožmanu je bila, da je »poslal v službo okupatorja protiljudski del slovenske duhovščine, mu dajal direktive in preko njega izvajal protinarodne načrte in akcije v korist okupatorja.«⁹⁹

Tudi v tem primeru gre za zlonamerno in z ničemer dokazano podtikanje. Od leta 1941 do svojega odhoda iz škofije 5. maja 1945, je škof Rožman v *Ljubljanskem škofijskem listu*, torej v uradnem listu ljubljanske škofije, objavil naslednja pastirska pisma in navodila svojim duhovnikom:

Škofova pastirska pisma

- 1941 O verski samovzgoji (5.2.).¹⁰⁰
 - 1941 Duhovnikom: Poziv duhovnikom, da bi Marija Slovenijo obvarovala vojne (8.3.).¹⁰¹
 - 1941 Pomembni zgodovinski dogodki. Izjavi ob okupaciji ljubljanske škofije in priključitvi Ljubljanske pokrajine Italiji (31.7.).¹⁰²
 - 1942 O ljubezni presvetega Srca Jezusovega.¹⁰³
 - 1942 Pismo je brez posebnega naslova. Razdeljeno pa je na tri poglavja. V prvem govori škof o pobožnosti prvih petkov, v drugem razloži, kaj je to brezbožni komunizem, v tretjem pa povabi vernike, naj se komunizmu postavijo po robu z molitvijo in pokoro.¹⁰⁴
 - 1942 Posvetitev Brezmadežnemu srcu Marijinemu (20.5.).¹⁰⁵
 - 1943 Zakaj Bog dopušča trpljenje in zakaj Cerkev po svojih zastopnikih ne poseže bolj odločno vmes, da bi omilila trpljenje (10.2.).¹⁰⁶
 - 1943 Navodila za posvetitev Brezmadežnemu srcu Marijinemu (14.4.).¹⁰⁷
 - 1943 Po posvetitvi (10.6.).¹⁰⁸
 - 1943 O nevarnosti brezbožnega komunizma (30.11.).¹⁰⁹
 - 1944 Razlaga papeževega radijskega govora trpečim narodom (5.2.).¹¹⁰
 - 1945 »Pridite, poslušajte me: strah Gospodov vas bom učil« (Ps 33,12)(25.1.).¹¹¹
- Duhovnike je poleg tega vabil še na pastoralne konference,¹¹² rekolekcije,¹¹³ k devetdnevni na čast Marijinemu vnebovzetju,¹¹⁴ k rožnovenski pobožnosti za mir,¹¹⁵ k pobožnosti prvih petkov v zadoščenje za grehe in k molitvi za mir,¹¹⁶ k praznovanju papeževega dne,¹¹⁷ k posvetitvi

⁹⁹ AMNZ, Proces Rožman, fond 80/6, 22; Proces proti vojnim zločincem, 33.

¹⁰⁰ Ljubljanski škofijski list 1/1941, 1–9 (slovensko), 11–15 (nemško). Citirano LŠL.

¹⁰¹ LŠL 2–3/1941, 19–21.

¹⁰² LŠL 4–6/1941, 35.

¹⁰³ LŠL 1/1942, 1–8.

¹⁰⁴ LŠL 9–10/1942, 43–48.

¹⁰⁵ LŠL 11/1942, 54.

¹⁰⁶ LŠL 1/1943, 1–12.

¹⁰⁷ LŠL 4/1943, 21–22, ter posebej o posvetitvi duhovnikov 22–23.

¹⁰⁸ LŠL 5/1943, 27–28.

¹⁰⁹ LŠL 11/1943, 89–96.

¹¹⁰ LŠL 1–2/1944, 1–8.

¹¹¹ LŠL 1–2/1945, 1–8.

¹¹² LŠL 2–3/1941, 23; 2–3/1942, 12–13; 11/1942, 56–58.

¹¹³ LŠL 2–3/1941, 24–25.

¹¹⁴ LŠL 4–6/1941, 44.

¹¹⁵ LŠL 7/1941, 53.

družin Srcu Jezusovemu,¹¹⁸ k širjenju bratovščine sv. Družine,¹¹⁹ k zbiranju dokazov mučenštva,¹²⁰ k molitveni osmini v čast sv. Jožefu,¹²¹ k spravni osmini na praznik presvetega Srca Jezusovega¹²² in k molitveni akciji za mir in pravilne odločitve v mesecu oktobru in novembru leta 1944.¹²³

V nobenem od pastirskih pisem ali navodil duhovnikom ni zaslediti nobenih »direktiv za službo okupatorju ter nobenih protinarodnih načrtov in akcij v korist okupatorja«, kot škofu Rožmanu očita obtožnica. Razen seveda, če je »protinarodno delo in služba okupatorju« to, da je škof Rožman v vojnem času dvakrat ljudi poučil, kaj je to brezbožni komunizem in da je odločno odsvetoval vsako sodelovanje s komunisti. »Protikomunistično borbo« škof Rožman odločno in nedvoumno omeji na področje »molitve in pokore.«

Tudi v času vojne je Rožman redno objavljajl papeževe dokumente in njegove radijske govore. Vse tri papeževe okrožnice so bile izrazito teološke,¹²⁴ v svojih radijskih govorih pa je Pij XII. skušal tolažiti trpeče zaradi vojne, vedno znova je pozival odgovorne k miru, vendar ni obsojal nobene od v vojno vpletenih strani.¹²⁵

Obtožnica se je spotaknila predvsem ob dve škofovi pastirski pismi. Prvo je škof Rožman napisal **24. oktobra 1941** in ga naslovil »vsem svojim duhovnikom in dragim gostom v ljubljanski škofiji.«¹²⁶ Pismo ni bilo objavljeno v *Ljubljanskem škofijskem listu*, ampak tiskano posebej »kot rokopis«, kot je navedeno na tiskovini.¹²⁷ **To pismo je nedvomno ključnega pomena za škofov odnos do OF, do komunizma in do vojnih dogodkov v domovini.** Je analiza dejanskega stanja po okupaciji Slovenije, na podlagi katere je škof Rožman dal svojim duhovnikom jasna navodila za njihovo ravnanje v času okupacije.

V prvem delu svojega pastirskega pisma škof Rožman analizira dejansko stanje v škofiji. Celoten opis razmer je **jasna obsodba nemškega ravnanja** na zasedenih ozemljih. Takole pravi:

»Škofija je v materialnem in duhovnem oziru izgubila toliko, da se za enkrat škoda niti preceniti ne da. Vse cerkveno in nadarbinsko premoženje, premično in nepremično v 142 župnijah, vsa menzalna in verskozakladna posestva so razglašena za državi in narodu sovražno imetje in kot taka zaplenjena v korist utrditve nemštva. Svetni duhovniki, aktivni in upokojeni dušni pastirji, so bili siloma izgnani iz 148 župnij in duhovnij, vseh 193 po številu, zgubili so skoraj vso svojo imovino.

Redovniki in redovnice so iztirani iz 14 samostanov in zavodov, vsa njihova imovina je z izjemo malenkostne osebne prtljage zaplenjena.

Škofijski zavod sv. Stanislava je zaseden, profesorji in prefekti izgnani, pustiti so morali svoje pohištvo in večino knjig. Velika in dragocena zavodska knjižnica je deloma uničena, deloma raznesena v neznane kraje, naučne zbirke škofijske gimnazije razbite in deloma požgane, ves inventar deloma odpeljan, deloma služi čisto drugim namenom.

Materialna škoda je ogromna, ki se morda nikdar več nadomestiti ne bo mogla, saj so uničene dragocene knjige, ki jih sploh več dobiti ni.

¹¹⁶ LŠL 8/1941, 57; 7–8/1942, 37–38.

¹¹⁷ LŠL 2–3/1942, 11.

¹¹⁸ LŠL 4–6/1942, 31.

¹¹⁹ LŠL 11/1942, 55.

¹²⁰ LŠL 12/1942, 73–74.

¹²¹ LŠL 3–4/1944, 35–36.

¹²² LŠL 6/1944, 42–43.

¹²³ LŠL 9/1944, 57–58.

¹²⁴ O Kristusovem mističnem telesu leta 1943, o svetem pismu leta 1944 in o vzhodnih Cerkvah prav tako leta 1944. Vse tri okrožnice so bile prevedene v slovenščino in objavljene v LŠL.

¹²⁵ Papeževi govori so bili v slovenskem prevodu objavljeni tudi v LŠL.

¹²⁶ »Dragi gostje« so bili duhovniki lavantinske škofije, ki so se pred Nemci zatekli v Ljubljansko pokrajino k škofu Rožmanu.

¹²⁷ AMNZ, fond 80/6, Proces Rožman, 3440–3450.

Še večja je duhovna škoda, ki vsak dan nevarnejša postaja. Okroglo 200.000 vernikov je brez duhovne oskrbe, brez sv. daritve, brez zakramentov. Umirajoči nimajo pomoči in tolažbe svetih zakramentov. Redko je mogoče dobiti dovoljenje, da sme duhovnik umrlega pokopati po cerkvenih obredih. Verniki se še zbirajo po cerkvah, opravljajo skupne molitve, a so brez verskega pouka, kar je posebno usodno za mladino. Morda so iste nevarnosti še večje za one, ki so bili iz rodne zemlje izgnani v obupno revščino in zapuščeno.

Morje bridkosti in trpljenja pa se je razlilo nad naš narod z nasilnim preseljevanjem. Ni zmožno človeško pero opisati obupne strahote, bridkosti solza in velikosti srčnih muk, ki jih vsebuje nezatna, doslej nam nepoznana beseda: preseljevanje. Nedolžno prelita kri vpije do neba, nič manj ne vpije k Bogu trpljenje nasilnega preseljevanja.«¹²⁸

Torej ponovno zelo jasna obsodba nemškega nasilja v njegovi škofiji. Nato škof Rožman opozori na **sokrivdo duhovnikov**, da se je med ljudmi začelo širiti materialistično mišljenje, ker so »preveč časa in energije porabili za razna kulturna društva, za gospodarske inštitucije in zgolj politične zadeve«, premalo pa se potrudili za temeljito pripravo na spovednico, pridigo, katehezo, oskrbo bolnikov in obiske družin. Duhovniki smo v prvi vrsti, pravi škof Rožman v pastirskem pismu »dolžni po mišljenju in delovanju iskati najprej božje kraljestvo – vse drugo, če je še tako važno za kulturo in napredek človeštva, ne sme nikdar stopiti na prvo mesto naših namenov in naših trudov.«¹²⁹ Najvažnejše v duhovnikovem življenju je dejanska krščanska ljubezen. In nato sledi tekst, v katerem je škof **jasno opredelil duhovnikov in vernikov odnos tudi do okupacijskih oblasti**. Takole pravi:

»Če je ob vsem učenju, pridiganju, misijonih in duhovnih vajah, ki se vrše leto za letom med našim ljudstvom toliko nevoščljivosti, škodoželjnosti, sovraštva, pravdarstva, najgršega ovaduštva, obrekovanja, sporov in preprirov, potem je to znamenje, da ljubezni do Boga in do bližnjega nismo vzeli za jedro pouka in verske vzgoje ...«¹³⁰

Nato duhovnike vzpodbuja, naj ne čakajo brezdelno »na končno zmago, marveč moramo z molitvijo in žrtvijo vse svoje osebnosti sodelovati, da med našim narodom Cerkev zmaga. Moliti in se vsega postaviti v borbo zoper sovražnike Kristusove z vsemi žrtvami pokore, študija in dela – to je v tej dobi naša sveta dolžnost. Težka je sicer, a lepa.«¹³¹ Duhovnikova dolžnost je torej molitev (nenehoma molite, str. 9), post (»satansko zagrizenost bomo premagali 'in oratione et jejunio' /Mt 17,21/, drugače ne«, str. 10), s češčenjem svetega Rešnjega telesa in premišljevanjem Gospodovega trpljenja (str. 11), s pobožnostjo prvih petkov (str. 12). Nato jih ponovno roti: »molite, molite, molite! Na čelu vernikov, ki jih z oznanili vabite k molitvi, molite, kakor sta Mojzes in Aron molila za ljudstvo, da se ga je Bog usmilil« (str. 12). Ponovno se vrača k molitvi in postu v 21. točki pastirskega pisma. »S pokoro in ne drugače se izžene ta vrsta zlih duhov, ki je po božji volji dobila v svetu oblast v spreobrnjenje ljudi. Molitev nam mora spremljati pokora.«¹³²

V 24. točki pastirskega pisma, je škof Rožman jasno opredelil svoj **odnos do okupatorja in do osvobodilnega gibanja na Slovenskem**. Ker je ta tekst ključen za razumevanje celotnega Rožmanovega delovanja med vojno, ga na tem mestu navajamo v celoti:

»V obstoječih razmerah moramo na vernike z vsemi močmi vplivati, da se držijo reda in discipline, da ne store ničesar, kar bi oblastnike prisililo, da nastopajo strožje in ostreje, kar bi le oteževalo življenje, ki je itak težko dovolj.

Podvigi raznih osvobodilnih gibanj nerazsodnih ljudi v sedanjih razmerah narodu ne koristijo nič, pač pa mu hudo škodujejo. Kdor res ljubi svoj narod, ne bo storil ničesar, kar narodu dejansko škoduje. Naša duhovniška dolžnost je, da po svojih močeh narodu prihranimo večje zlo. Zanesljivi podatki dokazujejo, da so bili mnogi mladi ljudje, dijaki in vajenci od 15 do 18 let, zvalbljeni pod

¹²⁸ Pastirsko pismo, str. 1–2.

¹²⁹ Pastirsko pismo, str. 7.

¹³⁰ Pastirsko pismo, str. 8.

¹³¹ Pastirsko pismo, str. 9.

¹³² Pastirsko pismo, str. 13–14.

lažnivimi pretvezami v 'hribe', odkoder se niso smeli vrniti, dasi bi se bili radi, ko so spoznali, kam so zašli. Nekaj od teh je bilo že ujetih, nekaj pa jih je bilo v bojih z redno vojsko ubitih. In čemu? Ali ni škoda za ta mlada življenja? Slovenski narod bi jih v bodoče zelo potreboval. Tudi ženske so pregovorili, da so šle med 'partizane' v hribe, zlasti akademičarke, izmed katerih je bila vsaj ena ujeta. Njihovo življenje je nepopisno mučno, telesno in нравno se uničujejo. Ali je za 'osvobojenje' naroda vse to potrebno? Niti koristno ni, še manj potrebno. Škoda za tolikšne žrtve. Če pa presodimo, koliko škodo delajo ljudstvu po deželi, se prepričamo, da povzročajo pod geslom osvobojenja svojemu narodu le večje zlo! Koliko je bilo hiš in gospodarskih poslopij zaradi tega zažganih. Škoda gre v milijone. Cui bono? Iz nekaterih vasi so bili odpeljani v zapor vsi moški. Kdaj se bodo vrnili in ali se sploh bodo? Čemu trpljenje teh mož, čemu žalost žena in otrok? Kdo bo opravljal težja dela? Ali vse to kaj koristi 'osvobojenju'? Ali vse to kaj vpliva na potek in konec vojske? Vsak otrok ve, da nič. Če bi zadeva ne bila tako žalostna in škodljiva za narod, bi to početje imenoval otročje.

Naša verska in narodna dolžnost je, da proti tolikšni zaslepljenosti in kratkovidnosti **ljudstvo pravilno poučimo**, mu odpremo oči, da bo spoznalo, v kakšno zlo taki podvigi vodijo, da zavarujemo navdušeno, a nerazsodno mladino, da ne bo nasedala varljivim in neresničnim geslom, temveč se bo s pridnim delom in učenjem usposabljala ustvariti svojemu narodu boljše bodočnost. Učimo sebe in vernike potrpeti in čakati. Tudi tu velja: 'In patientia vestra possidebitis animas vestras' (Lk 21,19).¹³³

Škof Rožman priporoča torej pasivni odpor proti okupatorju, da bi človeška življenja prihranil za obnovo domovine po vojni. V 25. točki ponovno opozarja duhovnike, naj ne nasedajo komunistični propagandi. Papež Pij XI. je v svoji okrožnici Divini Redemptoris jasno zapisal, da je komunizem nekaj bistveno slabega in prepovedal vsako sodelovanje z njim. »Od komunizma pričakovati kulturni napredek ali celo narodno svobodo, je prazno, je usodna zmota, ki bi narod vkljenila v najhujšo sužnost in ga ugonobila.«¹³⁴ Nato vzpodbuja duhovnike k trdnosti v Gospodovi službi in konča z besedami iz 2. Petrovega pisma: »Vi torej, preljubi ... se varujte, da vas zmota brezbožnosti ne potegne s seboj in ne izgubite lastne trdnosti; rastite pa v milosti in spoznanju našega Gospoda in Zveličarja Jezusa Kristusa.«¹³⁵

Škofovo pastirsko pismo je nedvomno jasna obsodba komunizma, je obsodba »nepremišljenosti in nerazsodnosti osvobodilnega« gibanja, ki s svojimi akcijami povzroča vedno hujše okupatorjevo nasilje. Nikjer v tem pastirskem pismu ni mogoče prebrati nikakršnega namiga na sodelovanje z okupatorjem. Vendar je res, da okupatorjevo nasilje v pastirskem pismu ni nikjer izrecno obsojeno. Odločno zavrača le sleherni poskus, da bi na nasilje odgovorili z nasiljem.

Drugo »sporno« Rožmanovo pastirsko pismo je datirano **30. novembra 1943**.¹³⁶ Pismo je v celoti namenjeno pouku o nevarnosti brezbožnega komunizma. Nastalo je iz škofove notranje stiske zaradi trpljenja domovine. V pastirskem pismu z dne 24. oktobra 1941 je škof rotil duhovnike in vernike, naj ne nasedajo lažni propagandi komunizma in raznih osvobodilnih gibanj in naj ne izzivajo z nepremišljenimi dejanji okupatorja. Za provokacije niso nikoli kaznovani povzročitelji, ampak se okupator vedno znese nad nedolžnim civilnim bivalstvom. Vendar ta škofov poziv ni zalegel. Zato je dobri dve leti za prvim pastirskim pismom o komunizmu škof zapisal: »Kar pa moram gledati in z vami doživljati zadnje mesece, presega vse, kar smo groznega in hudega med vojno že preživeli in pretrpeli.«¹³⁷ Krivdo za nastale razmere škof Rožman pripiše brezbožnemu komunizmu, »ki je pri nas z narodnimi gesli mnoge prevaral in se pod krinko osvobodilne fronte in narodne osvobodilne vojske skuša polastiti oblasti, da bi do konca dovršil svojo krvavo revolucijo in družbo po brezbožnih načelih uredil, kakor je to storil povsod, kjer je mogel priti vsaj začasno do oblasti. On je glavni krivec vsega gorja, ki ga je povzročil ali sam naravnost, ali pa ga je posredno izzval.«¹³⁸ Presenetljivo je, da Rožman v tej zvezi vsaj kot

¹³³ Pastirsko pismo, str. 17–18.

¹³⁴ Pastirsko pismo, str. 18.

¹³⁵ Pastirsko pismo, str. 20.

¹³⁶ Pastirsko pismo je bilo objavljeno v novembrski številki Ljubljanskega škofijskega lista, 11/1943, 89–96.

¹³⁷ LŠL 11/1941, 1.

¹³⁸ LŠL 11/1941, 1.

sokrivca narodne nesreče ne navaja fašizma in nacizma, ki sta bila orodje nasilja v okupatorjevih rokah! Očitek, da se s tem pastirskim pismom vmešava v politiko, zavrne škof Rožman z ugotovitvijo, da »boj proti brezbožnemu komunizmu ni politika, ampak verska zadeva, saj se vendar tiče vere v Boga, torej najbolj osnovne resnice vsake vere, posebno še naše krščanske vere. Zavračati brezbožne nauke, braniti resnice naše svete vere je verska zadeva in verska dolžnost, to pač spozna vsak, ki ima zdravo pamet.«¹³⁹ »Zaradi tega sem«, nadaljuje škof Rožman, »po svoji službi dolžan, da brezbožni komunizem znova in še enkrat na ves glas obsodim in na njegovo strašno nevarnost slovenski narod v svoji škofiji opozorim.«¹⁴⁰ Nato škof Rožman analizira idejno osnovo komunizma (materializem) in njegove cilje (zanikanje in zavračanje vsega, kar je človeku svetega). Nihče ne more biti obenem katoličan in komunist. Zato je prva dolžnost vsakega katoličana, ki hoče ostati član Cerkve, da se odločno postavi zoper komunizem in ga na noben način v nobeni stvari ne podpira.¹⁴¹ Naša dolžnost je, da moramo zoper komunizem govoriti, zavračati zmote in poučevati zaslepljene.¹⁴² Za zaslepljene moramo moliti. Predvsem pa moramo biti vsi katoličani v borbi proti komunizmu složni in edini. »Tisti, ki netijo prepire med katoličani, si nalagajo strašno odgovornost pred Bogom in Cerkvijo«, zaključí svoje pastirsko pismo škof Rožman.¹⁴³

Škof Rožman je idejno zasnovu komunizma očitno dobro poznal. Seznanjen je bil z dejavnostjo komunistov v Rusiji in v Španiji. Ni pa poznal taktike slovenskih komunistov, ki so se v svoji propagandi spretno izogibali vsake protiverske in celo proticerkvene propagande. Ljudje, ki so se v partizanih srečevali s komunisti, navadno niso opazili stvari, na katere je opozarjal škof Rožman v svojih pastirskih pismih. Pomenljivo je tudi, da – zlasti na Primorskem – v vojnem času vera sploh ni bila zadržek za sprejem v partijo.¹⁴⁴ In to je nedvomno eden od vzrokov nezaupanja mnogih v pravilnost Rožmanovih ocen položaja med vojno.

3.2. Rožmanovi govori

Nekaj Rožmanovih govorov ima nedvomno v sebi močan politični naboj. To so govori, v katerih je, podobno kot v svojih pastirskih pismih, jasno in nedvoumno obsodil »brezbožni komunizem«, v katerih je obsodil nasilje in poboje nad »nedolžnimi Slovenci, katerih edina krivda je bila, da so bili globoko verni in dejavni kristjani.« V svoji adventni pridigi v **nedeljo 21. decembra 1941**, je škof Rožman jasno in nedvoumno obsodil vsako nasilje, ne glede na to, kdo ga povzroča. Takole pravi:

»Danes čujem govoriti tudi sicer resne ljudi, da umor ni več zločin, ampak junaško dejanje, ko so dandanes nekatere naravne vrednote politične narave višje ko verske. Nespremenljivo veljavna resnica je: Edini Bog je gospodar nad človeškim življenjem – od vsakega pa, ki nima od Boga poverjene oblasti nad življenjem bližnjega, se bo nedolžno prelita kri terjala ob svojem času neusmiljeno.

Rop tuje lastnine in njeno uničevanje, pravi škof dalje, je in ostane greh zoper sedmo božjo zapoved, pa naj to vrši kdor koli in kakor koli, pod kakršno koli pretvezo, s katero skuša opravičiti svojo nasilnost. Bog je z neizbrisnimi črkami zapisal: Ne ubijaj! Ne kradi! za vse večne čase in za vse ljudi. Nikdar ni in nikdar ne bo preklical in razveljavil teh svojih zapovedi za nikogar in za noben čas. Le on

¹³⁹ LŠL 11/1941, 1.

¹⁴⁰ LŠL 11/1941, 2.

¹⁴¹ LŠL 11/1941, 3.

¹⁴² LŠL 11/1941, 4.

¹⁴³ LŠL 11/1941, 6.

¹⁴⁴ Prim. npr. prošnje za sprejem v partijo v partizanski bolnici Franja še 20. septembra 1944, v: ARS (prej IZDG), CK KPS za Severno Primorsko, fasc. 568/IV.; Mestni muzej Idrija, Oddelek NOB Cerklje, Bolnica Franja. V teh prošnjah se vedno znova ponavljajo izjave, kot so: »Verujem in sem prepričana, da komunist lahko veruje« (Pavla Leban), »O verskih rečeh pa nisem preveč vnet, vem, da mi verstvo nič ne pomaga in mi brezverstvo tudi KP ne brani« (Vinko Bertoncelj), »Sem pa tudi vernik in sem v tem mišljenju, da mi tega KP ne bo branila« (Anton Pogačnik), »Sem rim. kat. vere, toda ne verujem. Upam pa, da mi tega ne bo nihče branil, česar pa tudi drugim ne vsiljujem« (Olga Obid), »Sem verna, saj vem, da mi tega KP ne brani« (Franca Stankovič) in podobno.

sam, gospodar nebes in zemlje, je tudi gospodar človeškega življenja in človeškega imetja. On sme razpolagati z njim, noben človek tega storiti ne more brez greha, ki vpije z zemlje do neba po maščevanju.«¹⁴⁵

V tej pridigi je škof Rožman obsodil tudi okupatorjevo nasilje, čeprav ga izrecno ni imenoval.

Škofov govor na pogrebu ubitega Jaroslava Kikelja (doma iz Studencev pri Mariboru, v Ljubljani pa je študiral medicino in filozofijo) **na ljubljanskih Žalah 22. marca 1942** ni bil političen. Tokrat ne obsoja, ampak se zahvaljuje Bogu »za prvega mučenca« in za »prelepo dušo našega Jaroslava.« Kliče sicer po maščevanju »nad neznanimi s samozvanimi krivičnimi sodniki, nad brezvestnimi morilci in nad vsemi, ki od strasti zaslepljeni njihove zločine podpirajo in odobravajo in po smrti lažnjive klevete v opravičilo zločinov širijo, maščuj se tako, da jim snameš mrežo zablode raz zaslepljene oči, da zagledajo svetlobo Tvoje resnice in ljubezni in se iz preganjalcev Tvojega kraljestva spreobrnejo v Tvoje zveste služabnike. To bo prvi sad mučeniške krvi.«¹⁴⁶ Nobenega maščevanja v duhu zob za zob torej. Nobenih pozivov k nasilju, pa četudi za obrambo svojega lastnega življenja.

Ob grobu dr. Marka Natlačena 16. oktobra 1942 (Natlačen je bil ubit 13. 10. 1942) škof Rožman v svojem govoru ponovno odklanja nasilje. Ve, kdo so morilci. Njihovo dejanje obsodi v obliki pokojnikovega sporočila narodu, »za katerega je radodarno trošil duševne in telesne moči svoje mladosti in zrele moške dobe.« Takole pravi Rožman:

»1. Narod, zavrni, odkloni od sebe brezboštvo, to največjo nevarnost, ki te tira v časno in večno pogubo. Nobenega sodelovanja, nobene zveze z brezboštvom in tistimi, ki jim je brezboštvo vodilni nazor. Trdno stoj v veri v Boga, zidaj prihodnost svojo na božje zapovedi, ki so edini trdni temelj zdravega razvoja vsakemu narodu, velikemu in malemu.

2. Ostani živ – narod moj – ne ubijaj samega sebe in ne izzivaj ukrepov, ki te morajo zadeti v tvoji življenski sili. Združite se vsi, ki verujete v Boga ter sebi in potomcem želite življenje, lepše in boljše, kakor ga ponuja brezbožni komunizem – združite se in preprečite, da tisti, ki so z vami sicer iste krvi, a s tujo miselnostjo zaslepljeni, ne bodo mogli več pokončavati najboljših in najplemenitejših bratov in sester, ki bi bili najbolj sposobni graditi pravično bodočnost.«¹⁴⁷

Tudi tokrat gre za ideološko nasprotovanje komunizmu kot brezbožni ideologiji in odločno zavračanje nasilja. Zato tega govora, ki je bil objavljen v Slovenskem domu pod pomenljivim naslovom »Združite se vsi, ki verujete v Boga ter sebi in potomcem želite življenje!«,¹⁴⁸ ni mogoče razumeti kot poziv na nasilen obračun z nasprotniki. Tako ga namreč skuša interpretirati obtožnica.

Svoj znameniti govor **na Miklavževo nedeljo** (12. decembra 1943) v ljubljanski stolnici, je škof Rožman naslovil s citatom iz pisma Hebrejcem (13,17) »Bodite poslušni svojim predstojnikom; zakaj oni čuvajo nad vašimi dušami kot taki, ki bodo odgovor dajali.«¹⁴⁹ Božja previdnost je Rožmana postavila za škofa v najtežjih časih, kar jih je naš narod doživel, pravi uvodoma škof Rožman in »verjemite mi, da me teža škofovskega križa silno tare in me v duši žge zavest težke, pretežke odgovornosti.«

Nato škof Rožman zavrne vse klevete in obrekovanja, da je »največji izdajalec in da pomaga tujcem uničevati lastni narod ... Nič od tega, kar mi očitata, nimam na vesti ... Z mirmo vestjo, ne da bi se bal vsevednega Sodnika, si upam trditi, da po moji krivdi, po mojem sodelovanju in stikih z raznimi oblastmi ni bila nikomur hiša požgana, nikomur imetje izropano, nihče zaprt ali poslan v taborišče, nihče umorjen, pač pa sem – hvala Bogu – mogel marsikoga rešiti iz ujetništva, tudi smrti in po posredovanju sv. očeta so bile mnoge notranjske vasi ohranjene, ki so bile že določene za požig. Žal da nisem mogel v vseh sto- in stoterih slučajih uspeti, v katerih

¹⁴⁵ AMNZ, Proces Rožman 80/6m 3451.

¹⁴⁶ AMNZ, Proces Rožman 80/6, 3453.

¹⁴⁷ AMNZ, Proces Rožman, 80/6, 3482.

¹⁴⁸ Slovenski dom, 17. oktobra 1942, str. 2.

¹⁴⁹ Zlatomašnik Dr. Gregorij Rožman, škof ljubljanski 1907–1957, Cleveland 1957, 20–23.

so me za pomoč prosili ljudje vseh slojev in vseh naziranj. Trdno upam, da mi večni Sodnik, ko bo na meni gotovo našel marsikaj graje vrednega, ne bo očital izdajstva nad lastnim narodom.«¹⁵⁰

Klevetanje škofa je del premišljenega načrta, pravi škof Rožman, da bi povzročitelji tega klevetanja odvrnili pozornost ljudi od pravega vzroka nesreč, ki so zadele slovenski narod – od brezbožnega komunizma. Škof je kot najvišji pastir tudi za ceno svojega življenja dolžan svoje vernike opozoriti, da je »brezbožni komunizem največje zlo in najhujša nesreča za slovenski narod.«

Škof Rožman je končal svoj govor z gorečo prošnjo, »ki jo za svoj narod vsak dan ponavljam: Razsvetli, Gospod, zaslepljene, da spoznajo časno in večno nesrečo, v katero jih peha brezbožni komunizem, da se obrnejo in spreobrnejo. Privedi jih, Gospod, nazaj k resnici in v božje kraljestvo!«¹⁵¹ Nobenih pozivov k orožju torej in nobenega maščevanja, kot mu to očita obtožnica.¹⁵²

3.3 Karitativna dejavnost

Karitativna dejavnost v ljubljanski škofiji je bila že pred vojno izredno razvejana. Po podatkih *Letopisa ljubljanske škofije za leto 1944* je v ljubljanski škofiji delovalo 42 različnih družb in društev.¹⁵³ Izrecno so se karitativni dejavnosti posvečale predvsem Apostolstvo bolnikov (vodja msgr. Janez Kalan od 1936), Družba sv. Rafaela (od 1937 predsednik škof), Družba treznosti (predsednik msgr. Janez Kalan od 1932), Karitativna zveza (predsednik p. Valerian Učak, O. Teut. od 1931), Vincencijeve konference (predsednik dr. Leonid Pitamic od 1937), Elizabetine konference (predsednik Franc Koretič od 1942), Škofijsko društvo za varstvo sirot (predsednik msgr. Ignacij Nadrah od 1918), Društvo »Dobrodelnost« (predsednik Valentin Tomc od 1925), Duhovsko podporno društvo (predsednik msgr. Alojzij Stroj od 1931), Katoliško društvo rokodelskih pomočnikov (predsednik msgr. Alojzij Stroj od 1905), Društvo za varstvo vajencev (predsednik msgr. Alojzij Stroj od 1905), Poselska zveza (vodja Jožef Košir od 1936), Društvo sv. Marte (vodja Anton Orehar od 1941) in Kolodvorski misijon (vodja dr. Janez Kraljič od 1936).

Vojna je pereče socialne razmere še zaostрила. Na pobudo škofa Rožmana, je bil takoj po okupaciji ustanovljen Škofijski odbor za pomoč duhovnikom beguncem, ki ga je vodil kanonik Anton Vovk. Odbor je skrbel za namestitev in vzdrževanje duhovnikov, ki so pribežali v Ljubljansko pokrajino iz ozemelj, ki so jih zasedli Nemci. Tem duhovnikom je bilo potrebno seveda preskrbeti tudi dovoljenje za bivanje in potrebne osebne dokumente. Vsega tega brez stikov z okupacijskimi oblastmi seveda ni bilo mogoče dobiti. Za tiste duhovnike, ki so jih zaprli Nemci, pa je škof Rožman interveniral v Vatikan.¹⁵⁴

Nemci so z zasedenega ozemlja na meji takoj začeli sistematično izseljevati slovensko prebivalstvo v Srbijo in na Hrvaško, veliko Slovencev pa je bilo interniranih v nemška in italijanska taborišča. Škof Rožman je že prve dni sovražne okupacije zaprosil slovenske duhovnike v Združenih državah Amerike in še posebej ameriške škofe za gmotno pomoč ljudem v stiski. Oboji so se Rožmanovi prošnji odzvali in do velike noči zbrali 85.000 dolarjev pomoči. Pomoč je v Slovenijo pritekala preko Vatikana.¹⁵⁵

Celotna organizacija zbiranja in razdeljevanja pomoči, pa je očitno preseгла zmožnosti ljubiteljskih karitativnih društev. Potrebna je bila profesionalna osrednja ustanova, ki bi koordinirala delo na karitativnem področju. Zato je škof Rožman na podlagi sklepa seje socialno-karitativnega sveta z dne 30. julija 1942 ustanovil v okviru škofijskega ordinariata v

¹⁵⁰ Zlatomašnik Dr. Gregorij Rožman škof ljubljanski 1907–1957, Cleveland 1957, 21.

¹⁵¹ Zlatomašnik Dr. Gregorij Rožman škof ljubljanski 1907–1957, Cleveland 1957, 23.

¹⁵² AMNZ, Proces Rožman 80/6, 24–25.

¹⁵³ Letopis ljubljanske škofije za leto 1944, Ljubljana 1944, 15–17.

¹⁵⁴ Actes et Documents, 4. zvezek, št. 349, str. 492–493; prim. Jakob Kolarič, Škof Rožman, III., Dokument 16, str. 349.

¹⁵⁵ Jakob Kolarič, Škof Rožman, III., 150.

Ljubljani škofijsko karitativno tajništvo, ki naj odslej organizira in vodi **škofijsko dobrodelno pisarno**. Za voditelja karitativnega tajništva je bil imenovan kranjski dekan msgr. Matija Škerbec, ki se je pred Nemci umaknil v Ljubljano.¹⁵⁶ Dekan Škerbec je delo dobrodelne pisarne organiziral po odsekih. Najprej je ustanovil odsek za internirance in njihove družine, v septembru pa sta začela delovati tudi odseka za begunce ter za pogorelce in izropance.¹⁵⁷

Delo dobrodelne pisarne pa je bilo očitno še vedno vezano na že obstoječe cerkvene karitativne strukture, ki so bile preveč lokalno pogojene in niso mogle zadovoljiti vseh potreb od vojne prizadetih ljudi. Za razširitev in poenotenje karitativne dejavnosti so se v posebni spomenici 12. septembra 1942 zavzeli dr. Celestin Jelenc, dr. Otmar Pirkmajer, inž. Janko Mačkovšek in Rudolf Žitnik. V spomenici škofu predlagajo, naj »kot vrhovni predstavnik Cerkve v Ljubljanski pokrajini« združi Slovence v enotno karitativno organizacijo in ustanovi dobrodelno društvo »Krščanska dobrodelnost«, ki bi kot laična ustanova (unio pia) pod njegovim nadzorom prevzela, vodila in k skladnosti usmerjala karitativno službo. Ta je, poudarjajo podpisniki, danes dezorganizirana, deloma onemogočena.¹⁵⁸ Zdi se, da do formalne ustanovitve društva zaradi nasprotovanja Italijanov ni prišlo, škofijska dobrodelna pisarna pa je uspešno delovala vse do konca druge svetovne vojne.¹⁵⁹ Velik del podpirancev so nedvomno bili begunci, ki so pred partizani pobegnili v Ljubljano, vendar to ne more razvrednotiti humanitarnega poslanstva škofijske dobrodelne pisarne, ki je bila človekoljubna in ne politična organizacija. Pri zbiranju humanitarne pomoči ni šlo za nikakršno kolaboracijo z okupacijskimi oblastmi in še manj za podpiranje njihovega režima. Skrb za človeka v stiski ne rešuje ideoloških in političnih vprašanj, ampak jih s pomočjo potrebnemu presega.

Summary

THE TRIAL AGAINST THE BISHOP OF LJUBLJANA, DR. GREGORIJ ROŽMAN, AUGUST 21.–30., 1946 (PART 1)

France M. Dolinar

On August 30, 1946 the court-martial of the IV. Yugoslav Army sentenced the then bishop of Ljubljana dr. Gregorij Rožman in absentia, to »suppression of personal liberty and penal servitude in duration of 18 years, suppression of political and civil rights in duration of 10 years following the imprisonment term, and confiscation of all property.« The appeal filed by Rožman's attorney, dr. Alojz Vrtačnik, the Supreme court-martial of the Yugoslav Army in Belgrade dismissed, confirming in full the sentence pronounced at the trial, and adding that the »accused bishop Rožman is additionally sentenced to loss of citizenship, whereas suppression of political and civil rights is reduced to five years«.

The action against bishop Rožman was a part of the »Trial of war criminals and traitors« Leon Rupnik, Erwin Rösener, Miha Krek, Milko Vizjak and Lovro Hacin. The court proceedings were strongly backed by the media propaganda that made use of, among other, falsified evidence (e.g. the statement of loyalty of Rožman to Mussolini), generalisations (Rožman was always spoken about together with other accused thus implying his co-operation in their crimes), and purposeful misleading of the public (no distinction was made between permissible and prohibited collaboration with the occupation forces). The media have been very skilful in stirring public imagination, and channelling »public outrage against war criminals«.

The analysis of the trial of bishop Rožman shows that the prosecution used only the evidence they saw as incriminating, while evidence to his benefit was consistently ignored. The article analyses the evidence used

¹⁵⁶ LŠL, št. 7–8/1942, 40.

¹⁵⁷ Jakob Kolarič, Škof Rožman, III., 155–159.

¹⁵⁸ ARS, JT f. 15; Jera Vodušek-Starič, »Dosje« Mačkovšek (Viri 7), Ljubljana 1994, 157–158.

¹⁵⁹ Prim. Poročilo o delovanju škofijske dobrodelne pisarne v Ljubljani za leto 1943, v: LŠL, Priloga k št. 11–12/1944, 10. strani.

by the court in comparison to the defence the bishop had written for the Pope on basis of radio news and newspaper reports. For purposes of a full analysis, the evidence assembled by the court was supplemented with those the court either was not aware of, did not consider, or had deliberately dismissed (e.g. the statement of the mother of Tone Tomšič, the national hero), because they did not conform to the cliché of the pre-prepared sentence.

The author begins with a summary evaluation of existent literature on bishop Rožman. Based on various testimonies of the bishop's contemporaries, his own writings and speeches, the author attempts to evaluate the bishop's personality and political views he had held at the start of W. W. II. Following is an analysis of the state of the Ljubljana diocese after the Italian, and the German occupation. The author points out the different behaviour of respective occupation forces which compelled bishop Rožman to attempt to protect his clergy and believers by seeking help from Italian occupation authorities.

The second chapter is dedicated to the analysis of bishop Rožman's actual contacts with Italian occupation authorities. Special attention is given the »statement of loyalty« Rožman allegedly offered Mussolini. The author argues that in its published form, the statement clearly was not Rožman's work, but Grazioli's.

SLOVENSKA MATICA, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190

je jeseni 1994 med svojimi publikacijami izdala tudi tri za zgodovinarje posebej zanimive knjige, ki jih člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije lahko kupijo po članskih cenah SM:

Andrej Vovko
MAL POLOŽI DAR . . . DOMU NA ALTAR

»Portret slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918«, torej od ustanovitve CMD do razpada Avstro-Ogrske, je berljivo napisan prikaz slovenskih prizadevanj, da bi z vztrajno in domiselno nabiranimi prostovoljnimi prispevki vzdrževali slovenske šolske zavode, posebej še v narodno najbolj ogroženih obrobni pokrajinah.

Lojze Ude
MOJE MNENJE O POLOŽAJU

»Članki in pisma 1941–1994« (v uredništvu in s spremno besedo Borisa Mlakarja) kažejo znanega narodnega delavca kot »kritičnega spremljevalca Osvobodilne fronte«, saj si je Lojze Ude upal odkrito nasprotovati vrsti potez (partijskega) vodstva OF, sprožil je tudi akcijo za premirje med obema taboroma državljanske vojne – in ostal živ, a od petdesetih let odrinjen na rob družbe.

Vladimir Ribarič
POTRESI V SLOVENIJI

»Ob stoti obletnici velikega ljubljanskega potresa« je podnaslov pregledno in poljudno napisane knjige našega uglednega naravoslovca, ki poleg uvodnih poglavij o mitih in realnosti potresov predstavlja pomembnejše potrese v Sloveniji in njenem sosledstvu od leta 792 dalje, posebej pa prikaže tudi stoletni razvoj slovenske seizmologije.